

ББК 83.3 (5 Қаз)
М 86

Ответственный редактор: писатель **Габбас Кабышулы**

Книга посвящается столетию издания первой книги Абая в 1909 году в издательстве И. Бораганского, в Санкт-Петербурге.

Имя Ильяса Бораганского было возвращено тюркским народам ученым Каюмом Мухамедхановым.

Книга будет интересна исследователям абаеведения, всем, кому не безразлична история культуры нашего народа.

Кітап Абай жинағының И.Бораганскийдің Санкт-Петербургтегі баспасынан алғаш шыққанының жүз жылдығына арналды. (1909)

Илияс Бораганскийдің кім екені, нендей іс ашқарғаны туралы Қайым Мұхамедханов іздеп тауып, жария еткен еңбек – түрік халықтарының игілігі.

Сондықтан бұл кітап абайтану, халқымыздың мәдениет тарихының зерттеу жұмысымен шұғылданушылар үшін аса құнды.

0503020905

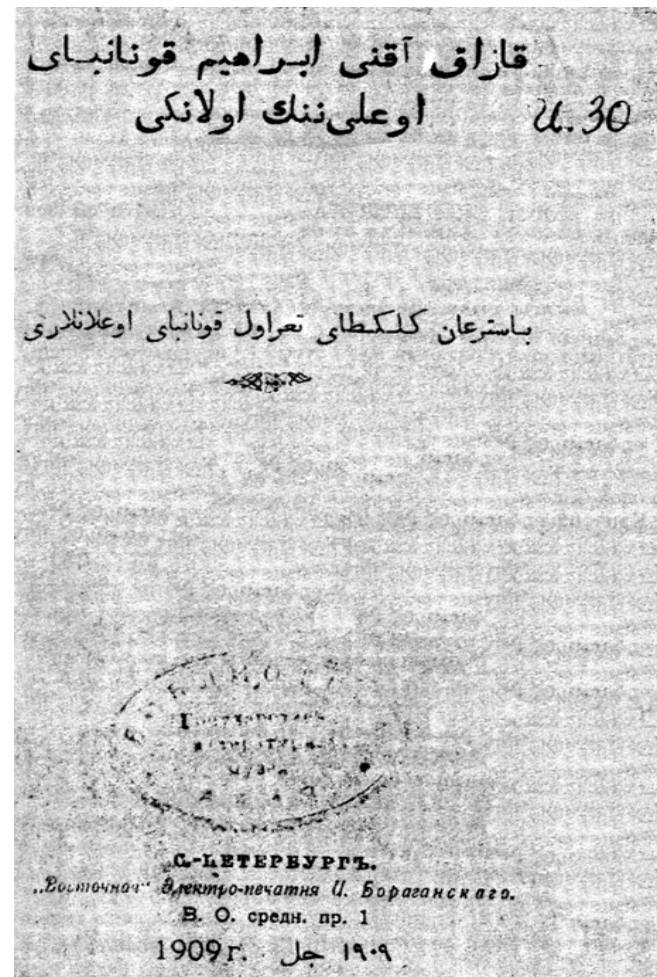
К ----- 2009
00(05)-09

ББК 83.3 (5 Қаз)

ISBN

© Каюм Мухамедханов, 2009
© Общественный фонд “Центр образования и культуры имени Каюма Мухамедханова”, 2009

КІТАПТЫҢ МҰҚАБАСЫ

Абайдың асыл әдеби мұрасын ең алғаш кітап етіп баспадан шығарған – Илияс Бораганскийдің есімі мен еңбегін қазақ халқы қадірлейді, ұмытпайды.” (Қ.М)

Предлагаем вашему вниманию краткое изложение истории установления и возвращения имени И.Бораганского ученым, абаеведом К.Мухамедхановым.

Основано на статьях Мухамедханова на казахском языке:

Қадірлі есім, аяулы еңбек (Абай мұрасын тұңғыш кітап етіп шығарушы И. Бораганский жайында) - “Семей Таңы” N-103,1971ж, 21-май, 4-бет

“Абай кітабын тұңғыш басқан кім ?” (“Кто был первым издателем Абая?”) - “Қазақ әдебиеті”, N 24, 1971 ж., 2 июнь.

КТО ВПЕРВЫЕ ИЗДАЛ КНИГУ АБАЯ?

Всем известно, что первое собрание стихов Абая было издано в 1909 году в Санкт-Петербурге. На обложке книги надпись: “Восточная Электро-печатня И. Бораганского”. До 1896 года Абай и не задумывался об издании своих произведений. Их знал народ, и они передавались изустно через его учеников и последователей.

Бораганский Ильяс
(фото из архива Мухамедханова К.)

КТО ТАКОЙ БОРАГАНСКИЙ?

Свой поиск я начал с просмотра газеты “Тәжіман”, которая стала выходить с 1882 года. Абай получал и читал эту газету. Газета была популярна, она освещала вопросы культуры, литературы, искусства всей России. Эта газета распространялась на большей территории казахских степей. В газете публиковали новости научной, культурной жизни тогдашней России. Абай выписывал эту газету (прим: эту газету выписывал и Мухамедхан Сейткулов, отец Каюма Мухамедханова, сподвижник алашевцев, меценат). Просматривая газету “Тәжіман”, я вдруг увидел сообщение: в N 23 газеты за 14 июня 1900 года на двух языках была опубликована статья, которая была озаглавлена так: “Дело И. М. Бораганского”, “Илияс Мырза Бораганский”. В статье сообщалось, что 10-15 лет тому назад в Петербурге поселился один из крымских мурз (господ), родом из Бахчисарая, Ильяс мурза Бораганский, искусный каллиграф. Он является талантливым исследователем тюркоязычных и арабских стран.

Несколько позже Бораганский получил разрешение на открытие в Санкт-Петербурге типографии и отдался этому делу со всей душой. В статье указывалось, что Бораганский издает книги на русском, арабском, турецком и фарси. Он печатает большие и малые книги, а также карточки, счета, объявления. На это обращалось внимание книготорговцев, коммерсантов и людей богатых, печатающих книги ради дела просвещения. Бораганский говорил, что его издательство не преследует коммерческих целей, он любит и уважает

культуру разных народов. Некоторые видные ученые России оказывали ему поддержку, видя в нем талантливого и благородного человека.

Именно эту статью о Бораганском и прочитал Абай и его ученики. Это мотивировало их на издание первой книги стихов и песен Абая.

Меня же, как исследователя интересовал жизненный путь И. Бораганского, его судьба до и после революции и вообще все, что касается этого человека. И я начал свой поиск.

В 1966 году я отправил запрос о И.Борагансом в Москву, в Государственную ордена Ленина библиотеку СССР. В библиотеке никаких документов о И. Бораганском не нашли и мое письмо направили в библиотеку Института народов Азии АН СССР. Прошло немного времени, и я получил ответ, где сообщалось, что никаких материалов о

И. Бораганском в их фондах не обнаружено. С моим запросом сотрудники библиотеки обратились к востоковеду профессору Б.А. Данцигу, который тоже ничего не знал о И. Бораганском. В своем письме ко мне профессор Данциг Б.А. посоветовал обратиться в Ленинградское отделение Института народов Азии к профессору Андрею Николаевичу Кононову и в Ленинградский госуниверситет на факультет востоковедения к Арону Давидовичу Новичову. Мне вскоре сообщили адреса этих людей, и я отправил свои запросы о И. Бораганском.

На мои письма-запросы от 11 октября 1966 года Кононов прислал ответы. По поручению Кононова А.Н. сотрудница Нинель Александровна Дулина вела поиск, и он увенчался успехом. В Санкт-Петербургском университете на факультете восточных языков в обзоре за 1855-1905 годы найдены материалы по истории, и в 4-м томе на стр.194 указано, что “Илияс мырза Бораганский с 20 августа 1898 года преподает турецкий

язык”. ...Профессор Веселовский Н.И. в книге “Список профессоров и приват-доцентов Санкт-Петербургского университета на стр.27 указывал, что Илияс мырза Бораганский с 20 августа 1898 года по 20 августа 1908 года читал лекции на турецком языке в Петербургском университете на факультете восточных языков, что И. Бораганский получил образование в Стамбуле.

Также в ответе указывалось, что в Ленинградском историческом областном архиве имеются сведения о Бораганском и дали контактную информацию.

Мне выразили благодарность за сообщение о публикации статьи о И. Бораганском в газете “Тәжіман” за 1900 год. Они об этом раньше не знали.

Далее с запросом я обратился в Ленинградский обл. архив, откуда получил фотокопию статьи. В этой статье сообщалось, что 22 апреля 1903 года в Петербургском университете на факультете восточных языков проходило собрание, на котором было решено продлить срок преподавания лектору И. Бораганскому с 20 августа 1903 года.

Несмотря на мои попытки узнать еще что-нибудь о И. Бораганском, о его творческом пути не принесли результатов, и мои исследования зашли в тупик в 1966 году.

Но уже спустя два года, я случайно обнаружил интересные материалы о

И. Бораганском при просмотре газеты “ҚАЗАҚ ТІЛІ”(сейчас эта газета “СЕМЕЙ ТАҢЫ”).

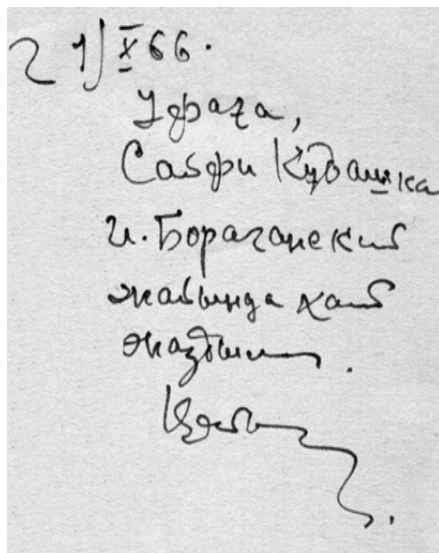
28 октября 1922 года в этой газете крупными буквами было напечатано “И. Бораганский – старейшина”. Правительство Башкирии поздравляло его с 70- летием. В статье говорилось о том, что он открыл в Петербурге 1-ую мусульманскую типографию. Бораганский занимается в течение пятидесяти лет исследованиями тюркоязычных народов и издательством. Он напечатал много книг; был известен как искусный каллиграф.

Много И. Бораганский трудился для издательского дела в Башкирии; ездил в Москву за необходимым оборудованием для издательства. Руководство Башкирии будет отмечать 50-летие его деятельности и 70-летний юбилей.

Итак, теперь мои поиски были нацелены на Башкирию.

Воодушевленный этими сведениями я отправил письмо-запрос в центральную библиотеку и архивы Башкирии. Но, увы, все тщетно. Никаких сведений! Но я не терял надежды. Я разослал письма писателям и поэтам Башкирии.

Обратился я с запросом о И. Бораганском и к классику, старейшему писателю Башкирии 80-летнему Сайфи Кудашу.

Рукопись К. Мухамедханова

Вскоре от Сайфи Кудаша пришел ответ: И. Бораганского

он видел, но о творческом пути знает не много, так как близко не был с ним знаком.

Сайфи Кудаш сообщил, что, в 1923 году в Уфе выходил журнал “Яңы юл” (“Новый путь”) и в N 4 за 1923 году на 38 стр. приводятся сведения о Бораганском и дано его фото. С. Кудаш сообщил мне, где возможно имеется такой журнал. Я направил запросы в ряд библиотек Союза.

...И вот наконец-то в 1970 году в моих руках оказался этот самый журнал со статьей о И. Бораганском и его фото! В статье указывалось, что И. Бораганский отдал 50 лет типографской деятельности. Он родился 22 апреля 1852 года в Крыму, в Бахчисарае. С 15 лет обучался в медресе, получил основы каллиграфии. В 1867 году уехал в Турцию. Жил и обучался в Стамбуле издательскому делу более семи лет (издание, фотография, инкрустация, каллиграфия). Затем вернулся в Крым и трудился там.

12 декабря 1876 года И. Бораганский отправился в путешествия по городам России. И вот в 1882 году он прибыл в Петербург. До 1917 года работал в Петербурге, а с 1919 года работал в издательстве газеты “Салауат” и обучал башкирских красноармейцев типографскому набору. С 1920 года И. Бораганский жил и работал в Башкирии, куда перевозит типографское оборудование и в Стерлитамаке возглавляет издательское дело. И в возрасте 72 лет (на время написания той статьи) — он продолжал трудиться на своем поприще.

К. МУХАМЕДХАНОВ

* * *

ҚАДІРЛІ ЕСІМ, АЯУЛЫ ЕҢБЕК

*Абайдың 125 жылдық мерекесі қарсаңында
Абай мұрасын тұңғыш кітап етіп шығарушы
И. Бораганский жайында.*

Абай дүниеден қайтқан соң ұстазының әдеби мұрасын-өлең, поэмаларын жинап, ақынның өмірбаянын жазып, баспа орнына тапсырып, 1909 жылы жеке кітап етіп бастыртып шығартқан – Кәкітай (Ғабдұлхақим) Ысқақұлы Құнанбаевтың қазақ мәдениеті тарихында алатын орны ерекше. Жиырма төрт жыл бойы ардақты ағасының, ұлы ұстазының қасында болып, тағлым алған, дана ақынды терең түсініп, дұрыс таныған талантты шәкіртінің жазған өмірбаяны - аса бағалы тарихи еңбек. Кәкітай жазған Абай өмірбаяны көлемі шағын болса да аз сөзбен көп нәрсені қамтыған. Егер Абай өмірбаянын Кәкітай жазбаса, ақынды танытатын талай құнды деректерден, тарихи мағлұматтардан мүлдем көз жазып қалған болар едік.

Мұхтар Әуезов ақын туралы монографиялық зерттеу еңбегінде Абайтану мәселесіндегі Кәкітайдың қызметіне ерекше назар аударып :

“ Бұл жөнінде қазақтың мәдениет тарихында, Абай мұрасына ерекше еңбек сіңірген , Абай өзі тәрбиелеп баулыған жас жұртшылықтың көрнекті өкілі болған-Кәкітай Ысқақұлының еңбегін айрықша айту керек”, -деген еді.

Абай мұрасын кітап етіп шығаруға зор еңбек сіңірген бір кісі және бар. Біздің әңгімеміз сол туралы болмақ.

Абайдың тұңғыш өлеңдер жинағы 1909 жылы Петербург қаласында басылып шыққаны баршаға мелім. Кітап мұқабасының төменгі жағында:

“Восточная”Электро-печатня И. Бораганского”,- деп жазылып. Абай кітабының қандай баспаханадан шыққаны және ол кімнің баспаханасы екені айтылған.

Кәкітайдың Абай кітабін Петербург баспасынан шығарту себебі не және ақынның өлеңдер жинағын тұңғыш рет басып шығарған Бораганский кім болған?-деген сұрақтар көп уақыттан бері көңілімізде жүретін еді.

Бораганский жайын баяндар алдында бірер мәселеге көңіл бөле кетеміз.

Абай “1896 жылы өзінің бұдан бұрын жазған өлеңдерін “жиналсын” деген. Бізге қаншалық ғажап көрінсе де осы 1896 жылға шейін Абайдың өлеңдері бір араға топталып жиналмаған болатын. Абай өзі бір жазып тастаған өлеңін қайтадан жоқтап, жинап отырмаған”, – дейді Мұхтар Әуезов ақын туралы зерттеуінде.

1896 жылға шейін өз өлеңдерін топтап жинауды ескермей келген Абайдың дел сол жылы “жиналсын” деп шәкірттеріне тапсырма беруіне не себеп болды екен? Абайдың өлеңдерін “жиналсын”, деуі келешекте шығармаларының басылып шығып, халыққа тарауын қажет деп білгендігінен екені, әрине, даусыз мәселе.

Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін,
Жоқ, барды, ертегіні термек үшін.
Көкірегі сезімді, тілі орамды
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін, –

дейтін және:

...Өлді деуге сия ма, ойландаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған,-

деп ақындық өнерімен, халқына қалдырған асыл мұрасымен мәңгі-бақи өлмейтін екінші өмір табатынына сенген данышпан ақын өлеңдерінің кітап болып шығуын мақсат етпеген деуге ешкімнің де батылы бармаса керек.

- Өмірінің ақырғы кезеңіне дейін Абай өз өлеңдерін жинауды ескермей келсе, бізше оның себебі-өлеңдерін талантты ақын, әнші, мәдениетті, саналы шәкірттері көшіріп жазып алып, жаттап, әнге қосып айтып, елге таратып жүрген соң, шығармалары жоғалып кетпейтініне сенген деп те айта аламыз.

Өлеңдерім “жиналсын”, деуіне себеп болып, ақынға әсер еткен “Тәржіман” газетінде жарияланған бір мақала бола ма деген де ойға келеміз.

Өйткені 1882 жылдан шыға бастаған “Тәржіман” газеті туралы Мұхтар Әуезов “Абай еңбектерінің биік нысанасы” атты мақаласында:

“...Тәржіман” газеті Абай кезінде қазақ сахарасына да көп тараушы еді”,-дейді.

Бұл газетті Абай да алдырып, оқып тұрған.Әрине, Абай газеттің түрікшілдік теріс бағытын қабылдамаған. Бірақ ол газетте бүкіл Россиядағы болып жатқан жаналықтар, мәдениет, әдебиет, өнер-білім жайындағы хабарлар көп басылатын. Сондай бір жаңалық хабар “Тәржіман” газетінің 1900 жылы 14 июнь күні шыққан 23-санында екі тілде жарияланған: “Дело И. М. Бораганского”, “Илияс мырза Бораганский”,- деп аталатын бас мақала.

Ол мақалада әдемі жазудың (Хусни хат) шебері-Илияс Бораганскийдің 10-15 жылдан бері Петербург қаласында тұратыны, Илиястың жайдары мінезін, адамгершілік қасиетін ұнатқан бір орыс профессоры

оған назар аударып, ақыл-кенесін айтып, істейтін жұмыс беріп, қамқорлық жасағаны жазылған.

Кейінірек Бораганский Петербург қаласында баспа-хана ашуға рұқсат алып, кітап басу ісіне жан-тәнімен беріліп кетеді.

Араб тілінде кітап басып шығарып, өзінің баспа жұмысына маман, өнерпаз адам екенін танытады. Бірақ басқа тілдерде де кітап басып шығарып, қанша талаптанғанымен қаражаты жеткіліксіз болғандықтан әуелде баспахана ісі ойдағыдай өркендеп кете алмайды.

Осындай астанада ашылған мұсылман баспаханасы өмір сүріп, өркендеп кету үшін астанадан алыс аймақтардағы, бастыратын кітаптары бар адамдар болса, Бороганский баспасына берсе, оның жұмысының жанданып кетуіне үлкен жәрдем еткен болар еді.

Петербург университетінде қызмет істейтін және басқа орыс адамдары бастыратын жұмыстарын Бораганскийдің баспаханасына беріп, оның игі бастамасының өркендеп кетуіне барынша жәрдемдесуде, бірақ ол жеткіліксіз,-делінген газет мақаласында.

Одан әрі, Бораганскийдің баспаханасы: орыс, араб, түрік, парсы тілдерінде үлкенді -кішілі қандай кітап болса да басып шығара алатыны айтылған.

Осыны кітап саудасымен шұғылданатындардың, халық ағарту мақсатымен түрлі кітаптар шығарғысы келетін адамдардың есіне салады.

Илияс Бораганскийдің баспахана ашудағы мақсаты күн көріс, кәсіп үшін емес, халық үшін,-дейді мақалада.

Әрине,Петербург университетінде түрік тілінен лекция оқитын дәрежеге ие болып отырған Бораганский, баспахана ұстап, табыс табуға мұқтаж адам емес екені де мақалада атап айтылған.

Бұл мақаланы Абай және оның шәкірттері оқығандығына күмәніміз жоқ. Осы 1900 жылы жария-лынған мақаланы оқып барып: “Өлеңдерім жиналсын” демеді ме екен деген ойға келетін себебіміз де сол.

1909 жылы Абайдың тұнғыш өлендер жинағын кітап етіп басып шығарған адам — осы Илияс Бораганский.

Біздің көбіміз күні кешеге дейін Бораганскийдің толық аты-жөні кім, қай ұлттан шыққан адам екенін де анық білмейтінбіз.

Абай кітабынан төрт жыл бұрын, 1905 жылы, Илияс Бораганский Шоқан Уелиханов ел аузынан жазып алған Едіге жайындағы жырдың қолжазбасын да жеке кітап етіп басып шығарыпты. Шоқан қолжазбасын баспаға әзірлеп, сөзбасын жазған профессор П. М. Милиоранский.

Біздің қолымызда Илияс Бораганскийдің баспаханасынан 1909 жылы басылып шыққан “Ислам жазуларының үлгілері” атты кітап бар. Бұл кітап Бораганскийдің өз мамандығы-араб әрпімен әртүрлі нұсқада әдемі, әсем жазу, көрікті етіп кітап басу тәсілдері-каллиграфия мәселесіне арналған еңбек. Кітапта әдемі жазудың (Хусни хат) он бір түрлі үлгісі берілген.

Бұл кітаптің мұқабасының аяқ жағында араб әрпімен: “Илияс мырза Бораганский уа компаниясының матбұғасында басылды. Сәнә 1900”, - деп Бораганскийдің аты-жөні толық жазылыпты.

Бораганскийдің баспаханасы мақтау медальға да ие болған. Оның баспаханасынан шыққан жоғарыда аталған кітаптардың сыртқы беттеріндегі медаль суретіне: “За трудолюбие и искусство” деген сөз жазылған. Сөйтіп Петербург қаласындағы Илияс Бораганскийдің баспа жұмысы өрге басып, өркендеп кетеді.

Бұдан алпыс алты жыл бұрын Шоқан Уалихановтың, алпыс екі жыл бұрын Абайдың — қазақтың екі ұлы адамының еңбектерін аса ұқыптылықпен кітап етіп, Петербургта басып шығарған Илияс Бораганскийдің өмір жолын, революция жылдарындағы, онан соңғы кездердегі хал-ахуалын айқындап білу-Шоқан, Абайтану ғылымдары үшін де аса маңызды мәселе.

Бораганский тек қана баспахананың қожасы емес,

ол өз ісінің маманы, өнерпаз, білімді адам. Ол - өткен ғасырда Петербург университетінде шығыс тілінен лекция оқыған ғалым-оқытушы, орыс ғалымдары қадірлеп, сыйлаған өз заманындағы көрнекті мәдениет қайраткері.

1966 жылы, сондықтан да Бораганский туралы сұрау салып, Москвадағы Ленин кітапханасына хат жаздық. Ленин кітапханасы өздерінде ешқандай дерек болмағандықтан, менің хатымды СССР Ғылым академиясының Азия халықтары институтының кітапханасына жіберергенін хабарлады.

Көп кешікпей Азия халықтары институтынан да хабар-хат алдым. Олар да Бораганский туралы ешбір дерек таба алмай, Шығыстану мәселесімен шұғылданатын, профессор Б.А. Данцигтен сұрастырыпты. Ол кісіде де Бораганский жайында ешбір мелімет жоқ болып шығыпты. Бірақ профессор Данциг Азия халықтары институтының Ленинградтағы бөлімінде істейтін ғалым, профессор Андрей Николаевич Кононовқа және Ленинград университетінің Шығыстану факультетіне Арон Давыдович Новичовка жазсын депті. Тікелей орыс тюркология ғылымының тарихын зерттеу жұмысымен шұғылданатын Ленинградтың екі ғалымының адрестерін көрсетіпті.

1966 жылы 11 октябрьде Кононовка жолдаған хатыма жауап келді. Профессор Кононовтың тапсыруы бойынша, оның бір қызметкері Нинель Александровна Дулина жауап жазыпты.

-Қазір мен сізге азғана ғана мағлұмат бере аламын, өйткені И . Бораганский туралы мақала әзірге жазылған жоқ . Егер бізде қосымша меліметтер табыла қалса, сізге жіберермін,-дей келіп:

-Академик В.В.Бартольдтің жазған, 1909 жылы Петербургте басылып шыққан, Петербург университетінің Шығыс тілдері факультетінің 1855-1905 жылдар арасындағы жұмысына тарихи шолу жасайтын “Санкт-Петербург университетінің Шығыс тілдері

факультетінің тарихи үшін материалдар” деп аталатын кітаптардың IV томның 194 бетінде:

-Илияс мырза Бораганскийдің 1898 жылы 20 августан бастап түрік тілінен сабақ беретін лектор болып тағайындалуы туралы бұйрық жазылғанын хабарлайды.

Және профессор Н. И. Веселовскийдің “Санкт-Петербург университетінің профессорлары мен приват доценттерінің тізімі” деп аталатын кітабының 27 бетінде Илияс мырза Бораганский 1898 жылдың 20 августінен 1908 жылдың 20 августіне дейін Петербург университетінің шығыс тілдері факультетінде түрік тілінен сабақ беретін лектор болғаны жазылып, Бораганскийдің Стамбулда оқып білім алған адам екені айтылған,-депті.

Тағы осы хатта:-Ленинград облыстық тарихи архивында Бораганский жөнінде мелімет-деректер барын білеміз бірақ біз ол деректермен елі таныс емеспіз дей келіп, ол деректерді қалай іздеп табу жолын көрсетіп жазған.

Хаттың ақырында: “Тәржіман” газетінде 1900 жылы Илияс Бораганский туралы мақала жарияланғанын хабарлағаным үшін алғыс айтқан. Біз ондай мақала барын білмейтын едік,-деген. Бұл хатты алған соң, Ленинградтың облыстық тарихи архивынан Бораганский туралы сұрап, ол туралы мағлұматтар архивтің қай бөлімінде сақталатынын көрсетіп хат жаздым .

Ленинград архивы бір ғана документтің фото-көшірмесін жіберіпті.

Ол документ Петербург университетінің Шығыс тілдері факультетінің 1903 жылы, 22 апрель күні өткізілген мәжілісінің протоколы екен. Мәжілісте жеті мәселе қаралып, шешім қабылданыпты. Солардың ішінде қаралған бесінші мәселе Шығыс факультетінде шығыс тілдерінен лекция оқитын лекторлардың

қызмет мерзімі жайында. Соның ішінде Бораганскийдің лекторлық қызмет мерзімін 1903 жылдың 20 августінен бастап, тағы екі жылға ұзартуды сұрап, шешім қабылдаған. Ленинград архивінің әзірге жібергені осы бір ғана документ.

Протокол Милиоранскийдің қолымен жазылған. Протоколға қол қойғандар бүкіл елемге аттары әйгілі Шығыстану ғылымының атақты ғалымдары, академиктер: В. Жуковский, Н. Веселовский, П. Милиоранский, В. Бартольд және П. Марр.

Сонымен, Илияс Бораганскийдің өмір сапарын зерттеп, білуге қаншама зер салып кіріссек те іздесу жұмысымыз 1966 жылы тұйықталып, тоқтап қалды. Ол туралы бар тапқанымыз 1898 жыл мен 1909 жылдардағы Бораганскийдің қызмет жайын ғана баяндайтын мағлұматтар болды.

Басқа сан жерлерге сұрау салып жазғандарымыздан нәтиже шықпады. Сөйтіп, одан әрі Бораганский жайын зерттеу жұмысы амалсыз тоқталып қалып еді. Екі жылдан кейін ойда жоқ жерден, мүлдем күдер үзіп қойған зерттеу жұмысын қайта бастауға жөн сілтейтіндей қызықты бір мағлұматқа тап болдық.

Семей қаласында 1919 жылдан бастап шығып тұрған “Қазақ тілі” газетінің (қазіргі “Семей таңы”) аман сақталған сандарын қарап отырғанымызда, 1922 жылғы 28 октябрь күні шыққан “Қазақ тілі” газетінің бетінен, ірі әріптермен басылған: “ИЛИЯС БОРАГАНСКИЙ ҚАРТ”, -деген сөздер көзіме түсіп қалды. Хабарды 2-3 рет қайталап, оқып шықтым.

Газетте: “Илияс Бораганский деген қарт, Петроградта ең бірінші мұсылман баспаханасын ашқан. Өзгеріс уақытында шейін (“өзгеріс” деп революцияны айтып отыр,- К. М.) көп кітап басқан, өзінің әдемі жазуға ұсталығымен атақ алған адам.

Осы күні 75жаста болса да, жас кісіден кем қызмет қылмай, Башқұртстанның баспасын реттеуде күні-

түні қызмет қылады. Жуырда баспаға керек құралдарды алу үшін Мәскеуге барып қайтты.

Башқұртстан өкіметі оның осы қызметі 50 жылға толғанын еске алып, қарттың құрметіне той жасамақ болып отыр”,- деген.

“Қазақ тілінің” хабарына қарағанда, Илияс Бораганский кітап басып шығару ісіне кіріскеніне 1922 жылы жарты ғасыр болған. Октябрь революциясынан кейін Петроградтан Башқұртстанға ауысып, жас республиканың баспа жұмысын реттеп, жолға қоюға белсене ат салысқан адал азамат.

Сөйтіп, “Қазақ тілінің” хабары бойынша Бораганский жайын зерттеу ісінің бағыты енді Башқұртстанға ауысты. Бірақ, Башқұртстанның кітапхана, архив орындарынан сұрау салып жазған хаттарымнан тағы нәтиже шықпады. Енді Башқұртстанның, Бораганскийді біледі - ау деген, кәрі құлақ, қарт мәдениет қайраткерлерімен хат арқылы хабарласуды ұйғардым. Сонда ең алдымен ойға келген, башқұрт халқының сексенге аяқ басқан атақты қарт жазушысы, башқұрт әдебиетінің классиктерінің бірі және қазақ елімен ертеден араласқан, достас адам- Сәйфи Құдаш ағай болды.

Абайдың, Шоқанның кітаптарын тұнғыш басып шығарған Бораганский жайынан білгені болса, хабарлауын өтініп, Сәйфи ағайға хат жазған едім. Ол кісінің 1966 жылдың аяғында жазған жауап хатын алдым. Үлкен адамның хатының өзінен де адамгершілік қасиеті көрініп тұр. Келе жатқан жаңа, 1967 жылымен қуттықтай келіп, былай депті:

-Хатыңызға кешігіп жауап жазғаным үшін ғафу өтінем. Неге десеңіз, ұзақ уақыт науқастанып жатып қалдым.

Илияс Бораганский деген кісіні білем және көргенім де бар. Алайда, оның өмір жолын жетік білмеймін.Неге десеңіз, аса жақын таныс болғаным жоқ.

Оның өмір жолы турасындағы қысқаша білетіндерімнің кейбіреуін айтып бере аламын. Мысалы : - Уфада шығып тұратын “Яңы юл” (“Жаңа жол”) журналының 1923 жылғы 4 санының, 38 бетінде: “Матбұғат доньясында илле еллық хезмет” - атты бір беттік мағлұмат бар.Сонда Илияс Бораганскийдің кішкене болса да, фотосы да басылған,-деп сол мақаладан Бораганскийдің өмір жолымен танысуға болатынын айтып, журналдың қайда сақталатынын хабарлады.

Уфаның кітапханасы, қанша сұратсақ та, Бораганский туралы мақала басылған “Жаңа жол” журналын жібермеді. Москва, Ленинград, Қазан сияқты қалалардың кітапханаларында ол журнал жоқ болып шықты. Уфа кітапханасынан мақаланың, Бораганскийдің суретінің фото-көшірмесін сұрап едік, оларда фото-лаборатория болмайды екен. Сонан соң Уфаның басқа мекемелеріне хат жазып, көмек сұрадық. Ақыры, 1970 жылы ғана Бораганский туралы мақала мен оның суретінің фото-көшірмесі қолымызға тиді.

“Матбұғат дүниесінде елу жылдық қызмет”-деп аталатын мақалада былай делінген:

-Илияс баба Бораганскийдің Матбұға(баспа жұмысында Қ. М.) жолында істеуіне 50 жыл толды.

- Илияс баба, 1852 жылы, 22 апрельде, Қырым-Бақшасарай шәһарында дүниеге келіп, 15 жасына дейін, Қырымның мектеп , медреселерінде оқып және хусни хат (әдемі жазу Қ. М.) мұғалімдерінен мағлұмат алған. 1867 жылы Туркияға барып, жеті жыл бойы Стамбулда: баспа, сурет, нақыш, хусни хат ғылымдарын оқып, үйреніп және тәжірибе жүзінде істеп, жаттығып, ол өнерлерді әбден меңгеріп, жетілген соң, Қырымға қайтқан. Онда 1876 жылға дейін тұрып, өзінің өнер-білімін көрсетіп, еңбек еткен. Сол жылы 12 декабрьде Россия қалаларына саяхат сапарына шыққан. Жеті жыл бойы Россияның көп шәһарларын аралап, көріп,1882 жылы Петербургқа келген. Онда келген

соң да әдемі жазу-сызу өнерімен шұғылданған”.
...Бұдан әрі Бораганскийдің Петербург университетінің шығыс факультетінде оқытушы болғаны, шығыстану мәселесімен шұғылданатын ғалымдармен істес болғаны, орыс профессорларының жәрдемімен Петербургта бірінші мұсылман баспаханасын ашуға мүмкіндік туғаны, баспа жұмысының сәтті болғаны айтылады.

Борганскийдің баспаханасында отыздан артық шетел тілдерінде кітап және журналдар басылып тұрған. Сондай үлкен жұмысты, ұйымдастырып, басқара жүріп, университетте лекция оқу ісінен де қол үзбегендігін айта келіп:

-Сол уақыттағы баспасөз жүзінде Илияс бабаның баспа ісіне аса шеберлігі жайында жарияланған көптеген мақала және хаттарды кездестіреміз - дейді. Одан әрі: -1917 жылғы революцияға дейін де Илияс баба сол Питерде істейді. Революциядан кейін де һәмен сол өз жұмысында болады. 1919 жылы башқұрт қызыл әскері Питер майданына келген шақта, Бораганский башқұрт бригадасының органы болған - “Салауат” атты газеттің баспаханасында істейді. Башқұрт қызыл әскерлерінен әріп терушілер даярлайды.

1920 жылы башқұрт әскерлерімен бірге Башқұртстанға келеді. Бүкіл баспахана құралдарын өзімен бірге Стерлітамақ қаласына алып келіп, ондағы баспаханаға тапсырады. Өзі де сол баспахананың басқарушысы болып, қызметке кірісіп кетеді. Жетіспей жатқан баспахананы жетілдіріп, ретке келтіру жұмысына көп күшін сарп етеді. Мәскеуге барып, баспаханаға керекті құралдар жеткізу жұмысымен шұғылданады.

Оның замандастары, түрлісі-түрлі лагерге бөлініп, совет аппараттарына керексіз болып қалғанда, Бораганский, жасы 72-де болса да, ең бір керекті қызметкер болып танылады.

Ол қазіргі күнде Уфа баспаханасының башқұрт

бөлімінің бастығы болып істейді. Сонымен бірге баспахана жұмысына үздік өнер, майталман шеберлікті тілейтін істерді басқарады. Ол әрқашанда жұмысшылар ортасында, олардың мейірімді, қамқор аталары сияқты. Баспахана жұмысында елу жыл еңбек етсе де, ешбір тауаны қайтпаған жан, еңбек дегенде ет жүрегі елжіреп, һәманда жанып түседі. Сөз арасында: “Енді тағы да 50 жыл өмірім болсайшы - көңілім тойғанша еңбек етіп өлер едім мен...” дейді ол.

Оның баспа ісіне сіңірген жарты ғасырлық еңбегінің құрметіне, келесі күзге 50 жылдық мереке-тойы өткізілмек - деп Башқұртстанның “Жаңа жол” журналы, 1923 жылы Илияс Бораганскийге арнап жарияланған мақаласын аяқтайды.

Бірнеше жыл бойы Илияс Бораганскийдің өмір жолын зерттеп, білу ісіндегі әзірше анықтаған тарихи мағлұмат-деректеріміз осы.

Осының өзі, Илияс Бораганскийдің революцияның алғашқы жылдарында-ақ абыржымай, адаспай, адал жүрегімен еңбекші халыққа келіп қосылған, өнер-білімін халық бақыты үшін еңбек етуге арнаған, алдыңғы қатардағы ескі интеллигенттердің бірі болғанын көрсетеді.

Абайдың асыл әдеби мұрасын ең алғашқы кітап етіп баспадан шығарған - Илияс Бораганскийдің есімі мен еңбегін қазақ халқы қадірлейді, ұмытпайды.

Илияс Бораганский туысқан қазақ және башқұрт халықтарының ғазиз досы болған азамат, әржақты білімді, мәдениет қайраткер, үлкен гуманист, интернационалист. Илияс баба Бораганский туралы осы мақаланың жазылуына жөн сілтеп, жол көрсеткен, ақыл — кеңес берген ардақты өз ағамыз — Сәйфи Құдашқа көп алғыс, мың да бір рахмет айтамын!

Илияс бабаның өмір сапарын зерттеу жұмысы елі аяқталған жоқ.

Илияс Бораганскийдің матбұғат дүниесіне 50 жыл

толуына арналған, 1923 жылы күз айында Башқұртстанда өткізілмек юбилей болды ма екен? Илияс баба қай жылы, қай айда дүниеден көшті екен? Оның денесі қай арада жерленді екен? Башқұртстанда оған арналған ескерткіштер бар ма екен? Илияс бабадан қалған тұқым-жұрағат және архивы бар ма екен?

Илияс Бораганскийдің өмірін, қызметін зерттеу мәселесімен шұғылданған қаламдас башқұрт жолдастар бар ма екен?

Осы мәселелерді білуге аса құштармыз.

Бауырлас башқұрт туысқандарымыздан хабар күтеміз.

Қайым МҰХАМЕДХАНОВ

“Семей Таңы” N-103, 1971ж, 21-май, 4-бет.

* * *

ПОИСК ИСТИНЫ

“... Более десяти лет тому назад в Петербурге поселился один из Крымских мурз, родом из Бахчисарая, Ильяс мурза Бораганский, искусный каллиграф. Благодаря своему доброму нраву и честности, он приобрел внимание и поддержку одного русского профессора, который советом и даваемыми работами поддержал одинокого крымчака в далекой, шумной столице.

Несколько позже г. Бораганский получил разрешение на открытие в С.-Петербурге типографии и отдался этому делу всей душой. Однако, не имея капитала, он не мог развернуть свое дело как следует, хотя напечатанием объемистой книги “ Мишкат”, на арабском языке, доказал всю силу своего искусства и старания. Им отпечатаны также и другие книги, но все это не дало возможности поставить, как следует, свою типографию. Ее могут и должны поддержать мусульмане провинции, т. к. весьма желательно, чтобы раз открытая в столице мусульманская типография не только существовала, но и расширялась.

Люди университета и другие русские люди старались дать работу г.Бораганскому и поддержать его полезное дело, но все это были небольшие и случайные поддержки.

Нам известно, что типография г. Бораганского нуждается в поддержке, т.е. в работе. Надо дать ее. Лично г. Бораганский, удостоенный звания лектора турецкого языка при С.-Петербургском университете, не нуждается, и ни в типографском заработке, ни в нашем внимании; но типография его - нечто полезное

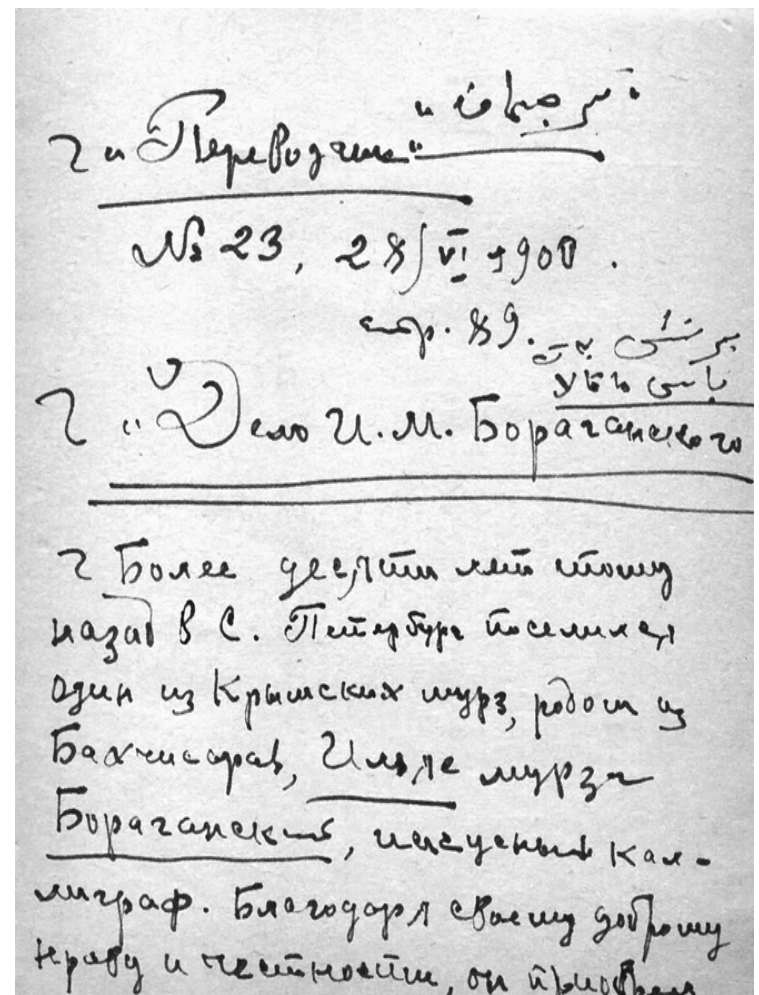
и необходимое для мусульманского общества и оно должно поддержать ее и просить г. Бораганского продолжать начатое дело, не покладая рук. Каждый из нас может явиться с помощью, в какой ему угодно форме, но я думаю, что самое лучшее - обращаться к нему с заказами всяких печатных произведений и книг. Он может печатать по-русски, по-арабски, по-турецки, по персидски: карточки, счета, объявления, большие и малые книги. Обращаем на это внимание книготорговцев, коммерсантов и людей богатых, печатающих книги ради дела просвещения.

Вместе с тем, мы надеемся, что г. Бораганский терпеливо будет продолжать свое полезное дело на дальней стороне, не падет духом и, рано или поздно, заслужит благодарность мусульман.”

(“Дело И. М. Бораганского”, издание “Переводчик” N 23, 28 июня 1900 года. С. 89.)

Прим. Составителей:

Вышеприведенный материал обнаружен в архиве и рукописных рабочих записях Каюма Мухамедханова. Это - свидетельство трудного пути в поиске научной истины по нахождению материалов, установлению биографии и возвращению имени Бораганского тюркским народам.

Рукопись К. Мухамедханова

**КӘКІТАЙ ЫСҚАҚҰЛЫ
ҚҰНАНБАЙ НЕМЕРЕСІ
(1869–1915)**

Абай дүниеден қайтқан соң ұстазының әдеби мұрасын-өлең, поэмаларын жинап ақының өмірбаянын жазып, баспа орынына тапсырып, 1909 жылы жеке кітап етіп бастырып шығартқан-Кәкітай Ысқақұлы Құнанбаевтың қазақ мәдениеті тарихында алатын орны ерекше.

Қайым МҰХАМЕДХАНОВ

Абайдың інісі Ысқақтың тұңғыш баласы Кәкітай, 1869 жылы дүниеге келіпті. Әкесінің қойған шын аты – Ғабдұлхакім. Шешесі еркелетіп: “Кәкітай” деп атаған-дықтан, ел де Кәкітай деп кеткен.

Кәкітайдың шешесі Текті, тарихта белгілі Қаракерей, Мұрын руының Тана мырза атанған атақты адамының қарындасы, Жанпейістің қызы.

Құнанбай балаларына өзі теңдес аталы жерден қыз айттырып, ерте үйлендіріп, енші беріп, жеке-жеке ауыл етіп шығарады.

Абай мен Ысқаққа, Ақшоқы, Ащысу аталатын қалың қорықтан екеуіне бірдей етіп жер бөліп береді. Сөйтіп, Абай мен Ысқақтың қыс қыстауы, жаз жайлауы, күз күзеуі қатарлас, жақын көрші болады.

Абайдың Мағауия деген баласы Кәкітаймен құрдас болғандықтан екеуі жас бала күнінен үнемі бірге ойнап-күліп, тату-тәтті құрбы, айырылмас дос болып өседі.

Кәкітай мен Мағауия сегіз жасынан бастап, ауыл молдасынан сабақ оқып, сауатын ашады.

Мағауияны он төрт жасында әкесі қалаға апарып, Семейдегі орыс мектебіне оқуға түсіреді. Ысқақ

Кәкітайды Мағауиямен бірге оқытпақ болса да, бәйбішесі: “Өзіңнің ел басқару жұмысынан қолың босамайды, мен үйде отырған әйелмін, малға, шаруаға кім қарайды деп, Кәкітайды қалаға оқуға жіберуге көнбейді. Сөйтіп, Кәкітай қалаға оқуға бара алмай қалады.

Жасынан оқуға қабілетті, зерделі, зерек, талапты Кәкітайды өзінің ақылды баласы Мағауиядай жақсы көріп, одан үлкен үміт күтетін Абай Ысқақты шақырып алып:

– Сен қатыныңның тіліне еріп, мына адам болайын деп тұрған Кәкітайды оқудан қалдырдың. Енді бұл баланы мен өз тәрбиеме алам. Сенің мұнда жұмысың болмасын, – дейді. Ысқақ басында анау-мынау десе де, Абайға қарсы тұра алмай: ақыры өзіңіз білесіз дейді. Сөйтіп, Кәкітай бала жасынан бастап, Абайдың тәрбиесінде болады.

Қала мектебінде үздік оқып жүрген Мағауия өкпе науқасына шалдығып, ауылына қайтады. Енді Мағауия мен Кәкітай екеуі де Абайдың қолында тәрбиеленіп өседі.

– Әлде қалай себептермен, – дейді Мұхтар Әуезов, – қалаға барып оқи алмай қалып, өз маңайына жиналған іні, бала, ағайын-туысқан сияқты жастардың тәрбиесін қатты ес-көргендіктен, Абай жалғыз өз өсиетіне қанағат қылмай, бұлардың сезім тәрбиесін толтырмақ болып, музыка үйретпекші болады. Сол мақсатпен Көкен еліндегі Мұқа деген скрипкашыны ауылына алғызады. Тағы сол жылы Әсет деген ақынды да сақтайды.

Енді Кәкітайдың басынан кешкен өмір кезеңдері туралы, оның тұңғыш баласы Әрхамның, 1949 жылы бізге жазып берген естелік әңгімесі бойынша, мағлұмат келтірейік.

Кәкітайды әкесі Ысқақ он төрт жасында үйлендірген екен. Оған себеп: Абайдың Ақылбайдан кейін Ділдәдан

туған екінші баласы Әкімбайды Ысқақ бала ғып алыпты. Тегінде Құнанбайдың салған үлгісі бойынша, оның балалары да біреуінің баласын біреуі бала ғып алатын салты болған.

Ысқақ Әкімбайға Қызылмола болысына қарайтын Уақ руының Қалдыбай қазы атанған, көп жыл ел басқарған белгілі адамның Уақбай дейтін (ол да көп жыл болыс болған) баласының Салиқа деген қызын айттырып, көп қалыңмал беріпті. Әкімбай тоғыз жасында дүниеден қайтып (1865–1874), Салиқа әкешесінің, қолында қалады. Салиқа Әкімбайдан екі жас үлкен екен (1863 жылы туған).

Енді қазақтың: “Аға өлсе жеңге мұра, іні өлсе келін мұра” дейтін салты бойынша, Салиқаны Кәкітайға қаратады. Сөйтіп Кәкітай өзінен алты жас үлкен жеңгесіне үйленеді.

Жасау-жабдығымен келіп, келін боп түскен Салиқа бір жылдай ата-енесінің қолында болып, келесі жылы Кәкітай енші алып, бөлек үй болады. Жасынан аса пысық, шаруаға ыңғайлы Кәкітай тез арада мал құрап, қасына ағайындарынан көрші жинап, келелі бір ауыл болады.

Кәкітай он алты жасқа келгенде, 1885 жылы бірінші баласы Әрхам туады. Ол баланы қырқынан шыға сала, үлкен шешесі бала ғып алып, бауырына басады.

Кәкітайдың Әрхамнан кейінгі екінші баласы Білел 1888 жылы туған, одан кейінгі баласы – Даниял 1889 жылы дүниеге келген. Бұлардан басқа Салиқадан туған Хакима, Қабида деген қыздары болады.

Салиқа қайтыс болған соң, 1903 жылы алған әйелі Бибіден туған Уалит, Самат деген екі ұлы; Бәзилә деген бір қызы болған.

* * *

Кәкітай өмірінің ең ауыр кезеңі 1904 жыл еді. Сол жылы арылмас қалың қайғы, қатал қасіретке душар болады. 1904 жылы 12 маусымда Мағауия қайтыс болады, 23 маусымда Абай дүниеден көшеді, 2 тамызда Ақылбай өледі.

Абай қайтыс болғаннан кейінгі жылдардағы Кәкітай өмірі жайында, нақтылы толық мағлұматтарды, Әрхамның естелігі бойынша баян етеміз.

Әрхам өзі де Абайды көрген және оның немере балаларының біріндей болған адам. Абай дүниеден қайтқан жылы (1904) Әрхам он тоғыз жастағы жігіт болатын. Сондықтан әкесі Кәкітайдың мінезін, оның адамшылық қасиетін өте жақсы білетін Әрхамның берген мағлұматына сенімді тарихтық дерек ретінде қараймыз.

– 1905 жылы жаз басында, – дейді Әрхам, – Кәкітай Абайдың зор қарызын өтеуге бел байлап, дайындық жасады. Ең әуелі кең етіп, “Абылайша” деп аталатын қос жасатты. Сонан соң, өз ауылында ескіше бала оқытып жүретін, Мүрсейіт Бікі баласы деген молданы босатып алып, бала оқытқаннан табатын пайданды мен беремін деп міндеттеніп, сол қосқа отырғызып, қағаз, қарындаш, қалам, сия сықылды жазу аспаптарын түгендеп беріп, Абайдың ел аузына тарап, одан әркім жазып алып, сақтап жүрген өлеңдерін, қара сөздерін жинап, өзі қарап шығып, реттеп беріп, Мүрсейітке көшіріп жазуды тапсырады.

Мүрсейіттің әкесі Бікі Ысқақпен көрші тұрып, әрі туысқан есебінде болған адам екен. Мүрсейіт жас шағында ауыл молдасынан оқып, сауатын ашқан соң, Семей қаласындағы Кәмәли қазіреттің медресесіне оқуға түсіп, медресені бітіріп, молда болып қайтады. Қалада болған жылдары орысша да үйреніп, аздап сөйлей, оқи, жаза білетін болыпты.

Мүрсейіт жазуды әрі анық, әрі шебер жазатын молда болады. Мүрсейіттің өмірбаяны туралы қысқаша мелімет осы.

Кәкітай, Турағұлдар жинап берген Абай шығармаларын, 1905 жылы жаз айының басынан бастап, көшіріп жазуға отырған Мүрсейіт жазу жұмысын 3–4 айдың ішінде аяқтап шығады.

Абай шығармаларының көшірме қолжазбасы даяр болған соң, Кәкітай Омбы қаласына аттанады.

Енді Кәкітайдың Омбыға аттануының себебіне келейік. Ол кезде Омбы қаласында Әлихан Бөкейханов тұратын еді. Кәкітай Әлиханмен 1900-жылдан бастап таныс екен. Әзірше, Әлиханның Кәкітай туралы жазған мақаласынан үзінді келтірейік. Мақалаға кейінірек тоқталамыз.

Әлихан былай дейді: “Әуелі Кәкітайды 1900 жылы күздігүні көрдім”.

“...1904 жылы Абай марқұмның өлеңін кітап қылып басындар деп, балаларына хат жаздым”.

“1905-жылғы шілденің аяғында Кәкітай Абайдың қол-жазбасын алып, Омбыдағы маған келді... Кәкітай біздің үйде бірер жұмадай жатты. Абай, Пушкин, Лермонтов сөздерін бірге оқып, мәз-майрам болдық. Анық таныстық”.

Сөйтп, Кәкітай Абай шығармаларының қолжазба жинағын Әлихан Бөкейхановқа апарып тапсырған. Ә. Бөкейханов 1905 жылы Абайдың өмірбаянын орыс тілінде жазып, Семейде шығып тұратын “Семипалатинский листок” атты газетте жариялайды. Сол мақаласы (Абай) (Ибрагим) Құнанбай (некролог) деп аталған) екінші рет, 1907 жылы, “Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела Императорского русского географического общества” деп аталатын кітапта тағы басылып шықты.

Мақаланың соңында: “Биографические данные для этого некролога доставил племянник Абая Какытай Скакович Құнанбаев” – дейді.

Және жақын арада Абайдың өлеңдер жинағы басылып шығатынын хабарлап, былай деп жазады:

“Оригинальные сочинения Абая и его переводы из Пушкина (отрывок из “Евг. Онегина”), Лермонтова и Крылова собраны его сыном Турагулом и в непродолжительном времени будут изданы Семипалатинским Подотделом им. Ф. Географ. Общества под редакцией А. Н. Букейханова”, – дейді. Солай десе де Абай жинағы жарық көрмей қалған. Оның себебі Әлиханның тұтқынға алынып, түрмеге жабылуына байланысты болады. Әлихан былай деп жазады: “В январе 1906 г. в связи с событиями дней свободы, в Семипалатинске был назначен областной съезд. Меня арестовали на пути из Павлодара в Семипалатинск, в пос. Ямьшевском, 8-го января” (Алихан Букейханов. “К десятилетию первой государственной думы”, Петроград, 1916 г., стр. 45).

Әлихан Павлодар түрмесіне жабылғанда, оның портфелінде, оған Кәкітай тапсырған Абай шығармаларының қолжазбасы да болыпты. Оны делелдейтін архив документін келтірейік:

“1906 г. января 10 дня г. Павлодар. Мне, мировому судье 2-го участка Павлодарского уезда, при посещении сего числа тюрьмы, арестованный по шифрованной телеграмме ротмистра Рутланда из г. Омска Алихан Нурмухамедович Букейханов, содержащийся в Павлодарской тюрьме, заявил, что он просит об аресте его довести до сведения прокурорского надзора..., а также просит принять меры к сохранению рукописи на киргизском языке, имеющейся в арестованном у него портфеле, содержащей стихотворения, так как она оценивается в 5.000 рублей. Стихотворения эти принадлежат киргизскому поэту Құнанбаеву” (Госархив Омской области фонд 270, опись 1, дело 200, лист 10).

Әлихан бұдан кейін, 1908 жылы, тағы да тұтқындалып, Петроград түрмесінде отырып шығады. Осы уақығаның салдарынан, 1905 жылы баспаға әзірленген Абай өлеңдерінің жинағы төрт жыл бойы жарық көре алмай келіп, тек 1909 жылы басылып шығады.

Бұл жөнінде Міржақып Дулатов, 1914 жыл “Қазақ” газетінде (N 67) басылған, “Абай” атты мақаласында былай деп жазады: “1905 жылы “Семипалатинский листок” газетінде, онан кейін Семейдегі “Географический обществаның” шығарған бір кітабында Әлихан Бөкейханов Абайдың тәржіма хелін жазды һәм кешікпей кітабы да басылатынын білдіріп еді. Бірақ тез шықпады.

1909 жылы, Абайдың балалары мен інілерінің ризалығы һәм Әлиханның ижтиһадымен, Абай кітабы Петербургта Бораганский баспасында басылып шықты. Бұл күнгі қолымыздағы кітап сол бірінші баспасы”.

* * *

Қай ақынды болса да ең мол танытатын баспаға шығу болатынын айта келіп, Мұхтар Әуезов Кәкітай туралы былай дейді:

– Бұл жөнінде қазақтың мәдениет тарихына, Абай мұрасына ерекше еңбек сіңірген, Абай өзі тәрбиелеп, баулыған жас жұртшылықтың көрнекті өкілі болған – Кәкітай Ысқақұлының еңбегін айрықша айту керек.

– Кәкітай Абай шығармаларының ең алғашқы тандамалы жинағын бірінші рет Петербургтегі Бораганский баспасында 1909 жылы шығарады. Сол жинақтың аяғында ақынның Кәкітай жазған бірінші өмірбаяны беріледі деп, Кәкітайдың Абай мұрасына сіңірген ерекше еңбегін атап айтып беріп: “Абайдың баспаға шығуында тарихтық, бірінші зор еңбек етуші – Кәкітай дейміз”, – дейді Мұхтар Әуезов.

Кәкітайдың тарихтық зор еңбегін жоғары бағалай отырып, тұңғыш жинақта Абай өлеңдерінің тақырыбына қарай жіктеліп басылуын сынайды.

“Кәкітай өзінше талдау-жіктеу жасаған. “Ой туралы”, “Өзі туралы”, “Ел туралы”, “Ғашықтық туралы” деген сияқты тақырыптарды бөліп шығарып, әр

өлеңнің мазмұнына қарай мөлшермен жіктейді... Бұл, шартты түрдегі біраз зорлықпен жасалған жіктеулер. Себебі, көбінше Абай өлеңдерінің ішкі мазмұнына қарасақ, “Ой туралы” деген бөлімде өзі турасындағы сөздер жүреді. “Ақындық туралы” деген бөлімінде – ой туралы, “Ғашықтық туралы” деген өлең тобында көңіл-күйінің лирикасы да араласып отырады. Сонымен, Кәкітай жасаған жіктеулер дел-делді емес”, – дейді.

Енді 1909 жылғы жинақта Абай шығармаларының басылу тәртібіне келейік. Жинақ 17 бөлікке жіктеліп, әрбір бөліктің тақырыбы аталған, әр бөлікке кірген өлеңдердің әрқайсысының жазылған жылдары көрсетіліп отырған.

“1-бөлік. Халық туралы”. Бұл бөлікке, 1886 жылы жазылған, “Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек” өлеңінен бастап, тоғыз өлеңі, 1887 жылы жазылған екі өлеңі, 1889 жылғы бес өлеңі, 1890 жылғы екі өлеңі, 1891 жылғы бір өлеңі, тағы басқа жылдары жазылған он бес өлеңі – барлығы отыз төрт өлең кірген.

“2-бөлік. Өлең туралы”. Бұл бөлікте: “Өлең – сездің патшасы, сөз сарасы”, “Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол”, “Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін”, “Көңіл құсы құйқылжыр шар тарапқа” және “Құлақтан кіріп бойды алар” өлеңдері басылған.

“3-бөлік. Өзі туралы”. “Жасымда ғылым бар деп ескермедім” өлеңінен бастап, он жеті өлеңі басылған.

“4-бөлік. Ғашықтық туралы”. Бұл бөлікте “Желсіз түнде жарық ай” өлеңінен бастап, он өлең басылған.

“5-бөлік. Ой туралы”. Бұл бөлікте “Жақсылық ұзақ тұрмайды” өлеңінен бастап, сегіз өлең кірген.

“6-бөлік. Нәсихат туралы”. “Базарға қарап тұрсам әркім барар” өлеңінен бастап, он бір өлең кірген.

“7-бөлік. Замандас туралы”. Бұл бөлікте: “Көзінен басқа ойы жоқ”, “Менсінбеуші ем наданды” деген екі өлең басылған.

“8-бөлік. Сегіз аяқ” деп аталып, “Сегіз аяқ” өлеңі жеке берілген.

“9-бөлік. Сұлу ұрғашы туралы”. Бұл бөлікте: “Қақтаған ақ күмістей кең мандайлы”, “Білектей арқасында өрген бұрым” өлеңдері басылған.

“10-бөлік. Жазғытұры”. “11-бөлік. Жаз”, “Жазды-гүні шілде болғанда”. “12-бөлік. Күз”, “13-бөлік. Қыс”. Жыл мезгілдеріне арналған өлеңдер жеке-жеке жіктеліп берілген.

“14-бөлік. Аңшылық туралы”. Бұл бөлікте “Қан-сонарда бүркітші шығады аңға” өлеңі жеке басылған.

“15-бөлік. Переводтар” деп аталып, бұл бөлікке Пушкинен бастап, орыс ақындарынан аударма өлеңдер басылған. Барлығы қырық екі өлең.

“16-бөлік. Аттың сыны” деп аталып, “Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ” өлеңі жеке басылған.

“17-бөлік. “Әңгіме Масғұд”, “Ескендір әңгімесі”.

Ақын шығармаларын осылайша жіктеп, шартты түрде болса да, тақырыбына қарай топтап бастыру, сол замандағы оқырман қауымға Абайдың ақындығын таныту жолын жеңілдету мақсатынан туған болады.

Тұңғыш жинақта, Абайдың отыз тоғыз жасында, яғни анық үлкен ақын шеберлігіне жеткен шағында жазған өлеңдерінен бастап, ең тандамалы шығармалары басылған. Шығармалары түгел басылып шықпаса да, осы бірінші тандамалы өлеңдер жинағының өзімен-ақ Абайдың ақындық атақ-даңқы кең жайылып, оның қадір-қасиеті қалың қазақ халқына таныла бастады.

Кәкітай жазған Абайдың бірінші өмірбаяны жинақтың аяғында басылды. Кәкітай ақынның өмір тарихын оның үшінші атасы, қолбасы батыр, ел басы бай болған, Ырғызбайдан бастап, онан соңғы атасы, халық ортасында әділ би аталған Өскенбай туралы мағлұмат береді.

Абайдың өз әкесі Құнанбай қажының мінезін, адамшылық қадір-қасиетін қысқаша баяндап, шешесі

Ұлжанның Каракесек, Бошан руының белгілі биі Бертістің тұқымы екенін жазады.

Сөйтіп, Абайдың өзін терең түсіну үшін ең алдымен оның ата тегін, телім-тәрбие алып өскен ортасын таныту қажет деп біледі.

Абайдың ата тегімен, нағашы жұртымен таныстырып алған соң барып, ақынның бала жасынан бастап, басынан кешкен өмір тарихының басты кезеңдерін баяндап береді. Ұлы ақынның өзіне тән өзгеше мінезін, табиғи тума талантын, терең білімін, адамгершілік қасиетін сипаттауға ерекше көңіл бөледі.

Бала жасынан бастап, жиырма төрт жыл бойы үнемі Абайдың өз қасында болған Кәкітай, тікелей өз көзімен көргенін, өз құлағымен естіп-білгенін жазады.

Әсіресе, ұлы ақынның ұстаздық мәдени еңбегін, Абайдың алды әдебиет мектебі болғанын нақтылы делелдеп, тұңғыш рет сипаттап берген Кәкітай болды.

Абайдың ұстаздығы туралы Кәкітай былайша баяндап жазады:

– “Абай жазған өлеңдерінен басқа, әншейін отырғанда, көбінесе өзінің қызықты көріп, көңілі рахат болатұғыны: сөзін ұғар деген бала-шағасы уа ғайри жаңа талап, байыпты жас жігіттер ортасында өзге ел сөзі, шаруа сөзі сөйленбей, өзінің білгенін, сезгенін айтып, адамның адамшылығы қандай мінезбен түзеледі, қандай қылықпен бұзылады, ғылымды қалай іздеуге керек, өмірді қалай кешірсе жөн болады, бұрын қандай ғалымдар өткен, олардың артықша айтқан сөздері қандай, әйтеуір не түрлі нәсихатын болсын жастарға ғыйбрат болып, адамшылығы түзелер деген сөзді айтып отырудан қанша уақыт болса да еш жалықпай ынталы көңілмен бек рахаттанып айтып, ұқтырып отырушы еді. Бұл уақытта бір адам әншейін шаруа жайынан, ел жайынан сөз сөйлесе, бек ренжіп, ашуланып қалушы еді. Қанша халық надан болса да,

Абайдың нәсихатын көп тыңдап, қасында болған жігіттер өзгелерден бір түрлі, медреседен оқыған, ғылым жолындағы кісі сықылды әр нәрсенің жөнін біліп, жаман-жақсыны көп айырып, надандықтан шығып қалушы еді.

Өз алдын медресе біліп, ұқса, ұқпаса да халыққа білгенін айтып, үйретіп отырғанын ең қызықты өмірім деп жазғаны:

“Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас
Үйретуден балаға”, –

Абайдың ұстаздық еңбегінің мәдени ағарту ісіндегі мән-мағынасын, тарихтық маңызын терең түсінген Кәкітай, онын, ерекше қадыр-қасиетін дел көрсетіп, баяндап берген.

Абайдың орыс ақын, жазушыларынан және Европа ғалымдарынан кімдерді оқып, білгенін, бірінші рет нақтылы атап жазып, тарихи дел мағлұмат берген адам да – Кәкітай.

Ол атап жазған, анық Абай оқыған орыс жазушылары: Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Толстой, Тургенев, Салтыков, Достоевский, Белинский, Добролюбов, Писарев, Чернышевский, Крылов.

Егер Кәкітай атап жазбаған болса, орыс жазушыларынан Абайдың, кімдерді оқығанын біз бәрін түгел білмеген болар едік.

Европа ғалымдарынан: Спенсер, Льюс, Дрэйсрдің еңбектерін Абайдың оқығанын бірінші рет мелімдеп жазған да Кәкітай. Ол бұл ғалымдардың Абай оқыған шығармаларын да атап жазады.

Қысқасын айтқанда, Абайды танудың басы төңкерістің бұрын басталғанын және оны бірінші бастаған Кәкітай болғанын көреміз.

Кәкітайдың жазған басқа еңбектері сақталмаған.

Әрхам әкесінің жас шағында өлең шығарып жазып жүргенін айта келіп:

“Бірақ, өзін ақынмын деп санамайтын. Абай жинақтарында басылып келе жатқан: “Әбдірахманға Кәкітай атынан хат: “Тілім, саған айтамын”, “Көзімнің нұрысыз” дейтін өлеңдерді шынында Кәкітайдың өзі жазған. Мүрсейіт қолжазбасында да – Кәкітайдың хаты делінген... Ондай өлең жазу Кәкітайдың қолынан келетіні даусыз нәрсе. Және азамат соғысы кезінде, 1918 жылы: “Қытайға қашып бара жатқан ақтардың, әскерін қуып келе жатқан қызылдар жолда Кәкітайдың қыстауында болып, оның үш сандықта сақтаулы тұрған кітаптарын, қолжазбаларын өртеп кетті. Міне, осындай залалкес жауыздардың қиянаты отыз жыл еңбектеніп жиған Кәкітайдың кітаптары, қолжазбалары, түрлі керекті материалдары кейінгілерге жетпей кетті”, – дейді.

Сөйтіп Кәкітайдың архиві жойылған. Сондықтан оның еңбегі туралы нақтылы толық жазып пікір айту мүмкін емес.

Кәкітай 1915 жылы 46 жасында дүниеден қайтты.

* * *

Кәкітай Абай мұрасына ерекше зор еңбек сіңірген мәдениет қайраткері ғана емес, ол сонымен қатар, өз заманында, саяси-елеуметтік іске белсене ат салысқан, қоғам қайраткері ретінде абыройлы азамат болған.

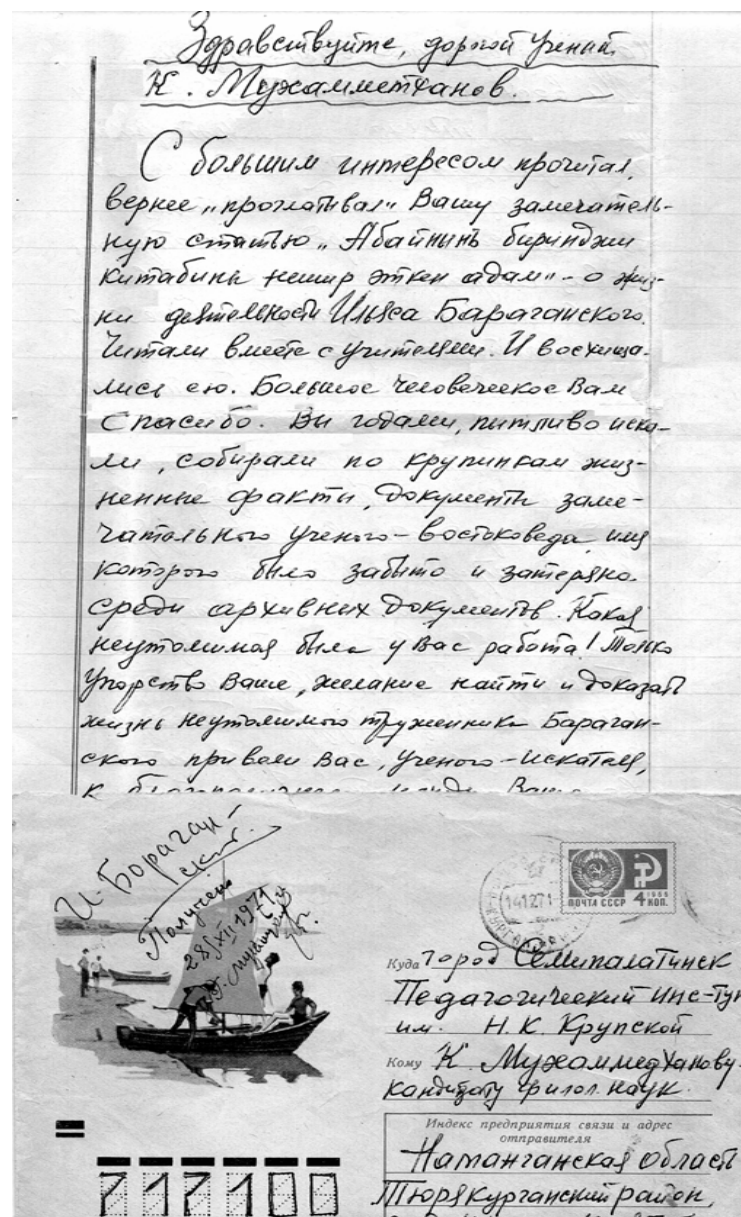
Ол ең алғаш, 1900 жылы Әлихан Бөкейхановпен танысып, айнымас адал дос болып кеткен.

Саясат ісінде екеуі ниеттес, тілектес, айырылмас жолдас болған. Және жас жағынан да екеуі құрдас адамдар еді.

Кәкітай қайтыс болған соң, жазған мақаласында

Әлихан былай дейді: “5-мамырда (1905 жыл. — Қ. М.) саясат ісін кенесуге, мен Семейге бұғып бардым. Пароходта Кәкітаймен бірге жүрдім. Содан бері саясат ісінде бір одақ болдык.

Қайым МҰХАМЕДХАНОВ

* * *

...Да, Каюм Мухамедханович страстный собиратель, спасший многие шедевры. Скольких талантливых людей казахского и других народов Востока вырвал он из плена забвения, привлек к их именам, жизни, творчеству внимание своих современников! Идут в дом Каюма Мухамедхановича письма благодарности за его подвижнический труд. Пишут маститые ученые, начинающие исследователи, просто ищущие и думающие читатели. Вот строки восторженного письма Я.Г.Гафарова, учителя средней школы N 6 Тюрякурганского района Наманганской области из Узбекистана: “С большим интересом прочитал, вернее, “проглатывал” Вашу замечательную статью – “Абайнынъ биринджи китабины нешир эткен адам” – о жизни и деятельности Ильяса Бораганского. Читали вместе с учителями. И восхищались ею. Большое человеческое Вам спасибо. Вы годами пытливо искали жизненные факты, документы замечательного ученого-востоковеда, имя которого было забыто и затеряно среди архивных документов. Какая неутомимая была у Вас работа! Только упорство Ваше, желание найти и доказать жизнь неутомимого труженика Бораганского привели Вас, ученого-искателя, к благополучному исходу. Ваша находка бесценна и нужна...”. Подобных писем великое множество. Они могли бы составить не один том.

*Л.И.ОДЫНЕЦ-ТРОИЦКАЯ,
литературовед, доцент
газета “Иртыш”, 17 января 1986 г.*

ЗДРАВСТВУЙТЕ, ДОРОГОЙ УЧЁНЫЙ К. МУХАМЕДХАНОВ!

С большим интересом прочитал, вернее “проглатывал” Вашу замечательную статью “Абайнынъ биринджи китабины нешир эткен адам” о жизни и деятельности Ильяса Бораганского.

Читали вместе с учителями. И восхищались ею. Большое человеческое Вам спасибо. Вы годами, пытливо искали, собирали по крупинкам жизненные факты, документы замечательного ученого-востоковеда, имя которого было забыто и затеряно среди архивных документов! Какая неутомимая была у Вас работа! Только упорство Ваше, только желание найти и доказать жизнь неутомимого труженика Бораганского привели Вас, ученого-искателя, к благополучному исходу. Ваша находка бесценна, очень важна для истории и нужна нам. Мы восхищаемся Вашей работой, Вашим терпением, оптимизмом. Мы – это учителя географии, математики, истории и ни одного языковеда. После чтения Вашей статьи перед нами открылась новая страница о жизни и творчестве человека отдавшего более 50 лет книгопечатанию, науке, трудящимся людям. Вашей статьёй убедительными фактами доказано, что Ильяс-баба и после Октябрьской революции остался верным своему любимому делу и свой труд он продолжал в революционном Питере, а потом, в советской автономной Республике Башкирия.

Мы уверены, что миллионы людей будут благодарны Вам – ученому, благодарны за Ваш кропотливый поиск.

Теперь о себе. Я – учитель географии. Много

времени и сил отдаю краеведению. Как краевед я завидую Вам. Вы своей статьей показали эталон, пример, как нужно искать исторический материал. Знаю, убежден, что эта работа – поиск по следам Ильяс-бабы стоили Вам много дней и бессонных ночей. Все барьеры преодолели и пришли к счастливому финишу. Вы – настоящий ученый! Когда-то я читал книгу академика Крачковского “Над арабскими рукописями”. Долго ходил под впечатлением прочитанного и восхищался замечательным исходом поисков. Так это произошло и сейчас. Прочитал статью Вашу в газете “Ленин Байрағи”. Отложил. И снова читал. Стал подчеркивать (учительская привычка) особенно то, что сильно волнует. Поверьте, вся статья Ваша оказалось подчеркнутой мною синими и красными линиями. Стало даже неудобно. Вырезал статью и спрятал ее в папку, где лежат “вкусные”, т.е. особо интересные и важные материалы.

Я более пяти лет (1956-1961гг.) собирал, изучал документы мною найденные, рукописи замечательного узбекского поэта, ученого просветителя Исхокхона - Тури (Ибрата). Ибрат (это его псевдоним) родился в 1862 г. в Тюрюкургане. Умер в 1937 г.

Вместе с юными следопытами я прошел более 2500 км по следам Ибрата в походах и экскурсиях. Побывали мы в трёх республиках Средней Азии, 28 городах. Были и неудачи в наших поисках. А главное – были противники этого замечательного начинания.

Они считали, что это – “детское увлечение”. Однако мы нашли много интересных документов. Это шесть рукописных книг : 1) “Ильмий Ибрат” (сборник стихов 1909г). Сборник издан в его Литографии в Тюрюкургане. Книга называлась “Исахия”(1907-1909г). Потом литография была переведена в Наманган и до 1930 года называлась “Исахия”. А сейчас она называется

“Ударник”, где печатаются областные газеты. 2) Другая находка наша –

“Тарихий Фаргана”. 3) “Лугат словарь” на шести языках. 4) “ Джамул Хтут”. 5) “Спасибо” – стих и 6) 15 Листовок – образцы каллиграфического письма, отпечатанные в его литографии. Нашли мы и личные вещи. Его холодильник, часы, музыкальный инструмент, фотоаппарат, репродукции, и много другое. Часть наших находок мы передали в торжественной обстановке представителю Академии Наук УЗССР ученому Алиму Усманову. Двое ученых – А.Усманов и молодой доцент Улугбек Далимов далее продолжали свои поиски в архивах республики. Очень много ценного, научного материала было найдено. Улугбек недавно стал кандидатом наук. Прислал нам письмо с просьбой зачислить его членом нашего поискового отряда “БАРС-51”. (Боевой Авангард Разведчиков Следопытов). Словом, забытое имя Ибрата восстановлено! В этом большая заслуга и наших следопытов. Сейчас самая большая средняя школа N 3 носит имя Ибрата. Одна улица и почтовое отделение названы именем Ибрата. А перед нашей школой установлен памятник Ибрату.

В нашем школьном музее имеются все документы и о нашей походной жизни. Много фотографий. Художник-скульптор Антонов подарил нам выполненный им бюст Ибрата. Правда, уже после наших открытий некоторые газетчики заново “открывали” нами исследованное. Без этого не обойтись. Но науку-то не обманешь. След добрый останется в истории, это факт.

В связи с этим мне хочется узнать у Вас: не встречалось ли это имя Ибрат, Исхокхон Тура, когда Вы вели свои архивные изыскания? Мы продолжаем поиски. И как учитель смею заметить, что эти поиски, походы, находки, встречи с современниками Ибрата, – живая и интересная работа повлияла на повышение качества учебы ребят. С начала нашей поисковой

работы прошло уже 15 лет. Многие дети уже окончили школу. Стали врачами, инженерами, учителями, журналистами, офицерами. Но где бы они ни находились, с особыми чувствами они вспоминают наши походы и поиски, посвященные восстановлению имен предков, пишут мне теплые письма.

Я бы хотел послушать Вашего совета и мнения, узнать Ваше отношение и подходы к такой работе как краеведение. Может быть, мне написать в Ленинград? Но кому?

Прошу Вас, обязательно приезжайте к нам в школу. Посмотрите наш школьный музей. И ведь до сих пор не все понимают значение нашей работы. А Ваше письмо мы будем хранить в школьном музее, рядом с документами Ибрата.

Ждем от Вас ответа.

Разрешите поздравить Вас с наступающим праздником Нового года и пожелать Вам здоровья, хорошего настроения, успеха в Вашей благородной, научно-педагогической работе. Желаю Вам новых творческих открытий и, конечно, крепкого здоровья.

*С уважением к Вам, — Якуб Гафарович ГАФАРОВ,
учитель средней школы №6 (руководитель отряда
“БАРС-51”), Тюркурганского района
Наманганской области УзССР.
14 декабря 1971г.*

* * *

...Все его труды, как правило, открывали новые факты и данные. А это требовало колоссальной предварительной работы, основанной на установлении, поиске, расшифровке оригинальных источников, архивов, нередко найденных им самим. Свидетельством его научной щепетильности в поиске доказательности могут стать сотни писем из архивов и библиотек страны. Такая обширная переписка с архивистами самых разных городов требовала не только физических сил, но и собственных материальных средств. Но без этого полноценный научный труд был бы невозможен.

Вот лишь один пример того, как велся им этот кропотливый и важный труд. Рассказывая в своей статье о первом издателе стихов Абая Бораганском, Каюм Мухамедханович, среди прочего, подробно излагает и путь поиска сведений об этом человеке: “В 1966 году я отправил запрос об Ильясе Бораганском в Москву, в Государственную ордена Ленина библиотеку СССР. В библиотеке никаких документов не нашли и мое письмо направили в библиотеку Института народов Азии АН СССР. Прошло немного времени, и я получил ответ, где сообщалось, что никаких материалов о И.Бораганском в их фондах не обнаружено. С моим запросом сотрудники библиотеки обратились к востоковеду профессору Б.Данцигу, который тоже ничего не знал о Бораганском. В своем письме ко мне Данциг посоветовал обратиться в Ленинградское отделение Института народов Азии к профессору Кононову и в Ленинградский госуниверситет на факультет востоковедения

к Новичову. Мне вскоре сообщили адреса этих людей, и я отправил свои запросы.

На мои письма Кононов прислал ответы. По его поручению сотрудница Дулина вела поиск, и он увенчался успехом. В Санкт-Петербургском университете на факультете восточных языков в обзоре за 1855-1905 годы найдены материалы по истории, где указано, что “Илияс мырза Бораганский с 20 августа 1898 года преподает турецкий язык...”.

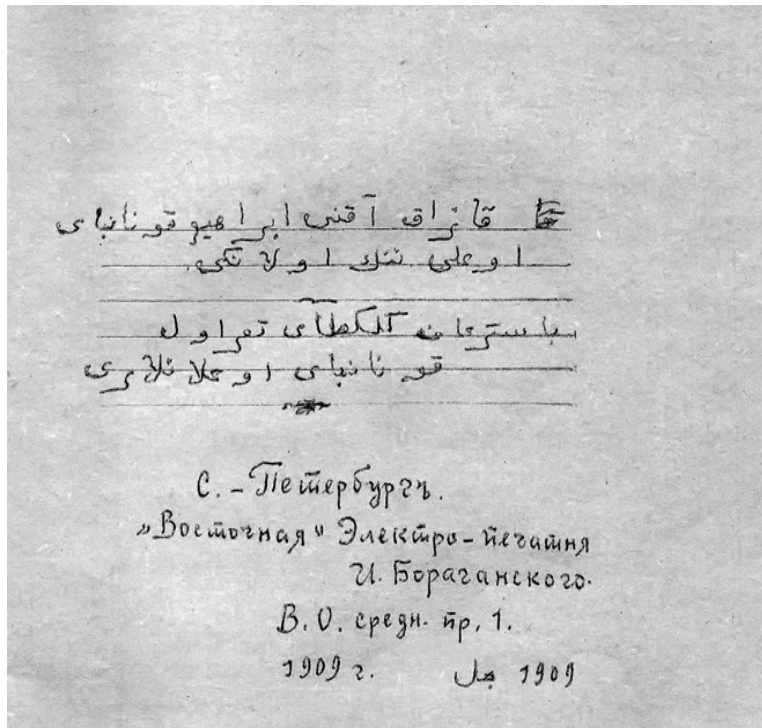
...Несмотря на это, мои попытки узнать что-нибудь еще о И.Бораганском, о его творческом пути не принесли результатов, и мои исследования зашли в тупик в 1966 году. Но уже спустя два года я случайно обнаружил интересные материалы о Бораганском при просмотре газеты “Казах тили”. 28 октября 1922 года в этой газете крупными буквами было напечатано: “И.Бораганский – старейшина” – так правительство Башкирии поздравляло его с 70-летием. Теперь мои поиски были нацелены на Башкирию.

Воодушевленный, я отправил письмо-запрос в центральную библиотеку и архивы Башкирии. Но, увы, все тщетно. Никаких сведений! Но я не терял надежды и разослал письма писателям и поэтам Башкирии. Вскоре от старейшего писателя Сайфи Кудаша пришел ответ. Он сообщил мне, где приводятся сведения. Я направил запросы в ряд библиотек Советского Союза. И вот, наконец-то, в 1970 году в моих руках оказался тот самый журнал со статьей о Бораганском и его фото!”

Вот уж точно: если бы не он, то кто? Кто смог бы (да и стал ли бы?) тратить столько времени, душевных сил, надежд, собственных денег на многочисленные запросы, чтобы с честью вернуть имя первого издателя Абая казахской истории? У кого другого нашлось бы столько многолетнего терпения и уверенности в

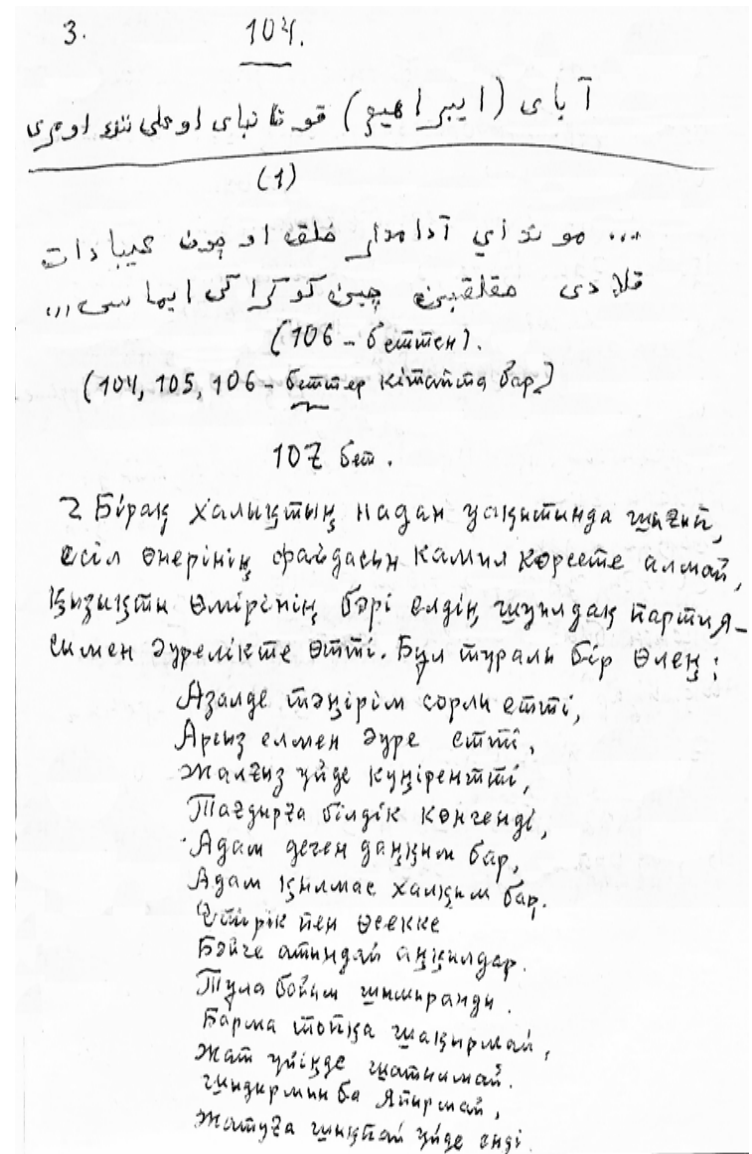
необходимости довести дело до конца? А ведь это – далеко не единственная тема, интересовавшая Каюма-исследователя!

*Алла БЕЛЯКИНА, филолог, журналист
(глава 8 из повести “Человек-легенда”, опубликованной в
книге “Слово о Каюме”, “Фолиант”, Астана, 2006 г.)*

С. - Пейтербургъ.
 «Восточная» Электри-печатня
 И. Бораганского.
 В. О. средн. пр. 1.
 1909 г. 1909 жыл

Рукопись К. Мухамедханова

3. 104.

آبای (ایبراهیم) قونای اولی نورو اوروی

(1)

... سو نوزای آدامدار خلقه او مروت عیبادات
 قلا دی مقلقبین چمن کو کراکی ایما سی ...
 (106 - бештен).
 (104, 105, 106 - бештен кытайча бар)

107 баш.

2 Бірақ халықтың нағам уақытында шығай,
 Әсіл өнерінің фаядағын қамыл көрсетсе айнай,
 Қызықтың өмірінің бәрі елдің, шұғылдан қартайды-
 шмен дүрелігіше өтті. Бұл туралы бір өлең:

Азағде тәңірім сорлы өтті,
 Арғы елмен дүре өтті,
 Жанғыз үйде күңіренітті,
 Шағирға бәдік көкгенді,
 Адам деген даңқым бар,
 Адам қырмағе халықым бар.
 Өмірің йен өекке
 Бәйге айындай айқындар.
 Тұңға бойым шыңирағды.
 Барша тәйіге шаңырмай,
 Жай үйіңде қатқылмай.
 Қыңырми ба Яйырмай,
 Жайыда шыңыпай үйде өңді.

Рукопись К. Мухамедханова

فہرست

پہلو	(1) ٹیپی بولیک خلیق تودرالی	جیل
2	قاری تاپوتقا قاییق و یلادوق قاییق سدرتورالی	1886
4	قورولدی	
5	مسابر سنی آرسنہ و نیشہدک	1887
	بوتہ دے لاکہ بار بولسا	
	تسلی و لکک سدرتورالی	1889
	قورولدی	
	باغی سہ یلوقہ قورولدی	1890
	قورولدی	
	تراوانقا آقیق قورولدی	1891
	قاییق نیشہدک	1892
	بوتی بولوق	1893
	آنتی پوننہ تار قاییق	1894
25	قاییق سہ قورولدی یلوقہ یلوقہ	
	и и. г.	
	Керимкеримови	
	Бағ.	
	قاییق	

Рукопись К. Мухамедханова

(1) ٹیپی بولیک

← (خلیق طلوعرالی) →

(1)

2 Қартайдың қайты өзінің сергек.

24-б.т. (2)

2 Қартайдың қайты өзінің сергекі арман.

25-б.т. (3)

2 Қирай бүркіт не алыптың сауса байташ

26-б.т. (4)

2 Қайың еліне қарағым қарағым әуретің.

27-б.т. (5)

2 Батыр әуретіңің итін қарағым.

28-б.т. (6)

2 Көкілім қайтың қорған да, құрбаннан да.

29-б.т. (7)

2 Ағасқаным, қызыңмен, сүйіңмен.

210-б.т. (8)

2 Бір дөңген келді күнде бозбалалық.

(9)

212-б.т. 2 Жігіттер ойың арзан, ісүйің қымбат

Рукопись К. Мухамедханова

ПИСЬМА, МНЕНИЯ

ЗДРАВСТВУЙТЕ, ҚАЙЫМ АҒА!

*Прежде всего, Вас и Вашу супругу от души
поздравляю с праздником
Великого Октября!*

Аксакал, Вас беспокоит Сафтер Нагаев, с которым Вы познакомились в Пицунде. Как Ваше здоровье, здоровье Вашей супруги? Как долетели?

В Ваших краях, наверное, уже зима? У нас еще тепло, сбор хлопка в разгаре.

Аксакал! Мы с Вами вели разговор о нашем ученом и полиграфисте Ильясе Бораганском, я пересмотрел все, что о нем известно нам. Мы искренне благодарны Вам, так как более точно и подробно, как Вы - никто о нем не писал. Ваша статья напечатана в нашей газете 21 октября 1971 года. Известный татарский исследователь А. Каримуллин в своей книге “Татарская книга” (Казань, 1974 г.), ссылаясь на Вашу статью, напечатанную в газете “Казакъ эдебияты” 2 июня 1971 года, приводит сведения о И.М.Бораганском.

Я все же решил написать о Вас очерк, как о большом друге нашей культуры, близком товарище известных деятелей крымско-татарского народа таких, как Асан Ислямов, Амет Усни Пенерджи и Эмир Файк. Для этого, думаю, нужна Ваша помощь, т.е. некоторые данные. Если Вас не затруднит, прошу выслать мне материалы и ответить на мои вопросы:

1. Нельзя ли получить экземпляр газеты “Казакъ эдебияты” от 2 июня 1971 года? (Если оригинал не найдется, то можно фотокопии статьи).

2. Копию письма академика А.Н.Кононова к Вам от 11 октября 1966 года?

3. Копию статьи газеты “Казакъ тили” от 28 октября 1922 года.

4. Копию письма о Бораганском в журнале “Янги ел” от 4 ноября 1923 года. “Матбугат дюньясында 50 еллик хезмет”.

5. Копию письма Сайфи Кудаша к Вам.

6. Фото И. М. Бораганского.

7. Точный адрес его племянника, профессора Галикеева, который проживает в Семипалатинске.

8. Нет ли у Вас фото А. Ислямова, отдельно, а также совместного фото?

9. Нам неизвестен год смерти И.М.Бораганского. Не сможете ли Вы нам в этом помочь?

10. Вышлите своѐ фото. Если есть у Вас совместное фото с нашими земляками, а также с М. Ауэзовым, было бы еще лучше.

Вообще нас интересует все то, что относится к жизни И. М. Бораганского.

Мне кажется, лучше через Ваши связи с нашими людьми А. Ислямовым, А. У. Пенерджи, Э. Файком и их связи с М. Ауэзовым, с О.Сулейменовым показать благородные дела И. М. Бораганского, который в начале века построил мост дружбы и сотрудничества культур тюркоязычных народов.

Если же Вас затруднит снять копии документов и писем, можете ли Вы выслать мне оригиналы? Я их в сохранности после снятия копий отошлю Вам обратно.

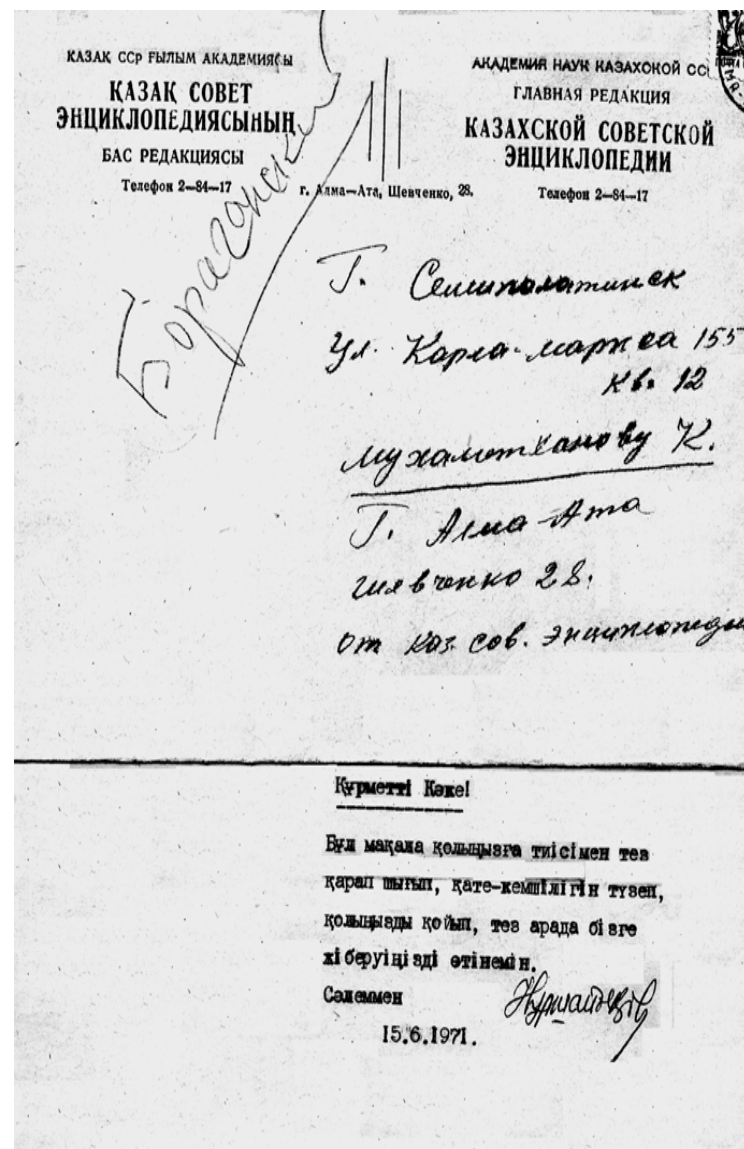
Думаю, Вы будете согласны. Вы прожили славную жизнь и показали хороший пример исследования

творчества и дружбы выдающегося поэта казахского народа Абая, примеры сотрудничества тюркоязычных народов нашей страны.

С наилучшими пожеланиями к Вам и членам Вашей семьи.

Сафтер НАГАЕВ.

“Ленин Байрағы” – орган ЦК Компартии Узбекистана, Верховного Совета и Совета Министров Узбекской ССР. 4 ноября, 1986 г.

Құрастырушылардан: Әзілхан Нұршайықовтың “Бұл мақала” дегені – Қ. Мұхамедхановтың И.Боранский туралы жазғаны.

АБАЙТАНУ КЛУБЫНЫҢ ОН ҮШІНШІ МӘСЛИХАТЫ

Қайырлы кеш, қадірлі жолдастар!

Бүгін “Абайтану клубының” он үшінші мәслихатын өткізгелі отырмыз. Өткен жолғы он екінші маслихатымызда Абайдан телім-тәрбие алып өскен, ақының ең жақсы көретін жақын шәкірттерінің бірі, немере інісі – Кәкітай Ысқақұлы Құнанбаевтың өмірі мен еңбегі жайында айтқан едік. Абай дүниеден қайтқан соң, ұстазынаң әдеби мұрасын – өлең, поэмаларын жинап, ақынның өмірбаянын жазып, баспа орнына тапсырып, 1909 жылы жеке кітап етіп шығарған Кәкітайдың тарихи еңбегін ерекше атап айтқан болатынбыз.

Сөйтіп, Абайдың тұңғын өлеңдер жинағы 1909 жылы Петербург қаласында басылып шыққан кітаптың сыртқы бетінің төменгі жағында:

“ВОСТОЧНАЯ” Электро-печатня И. БОРАГАН-СКОГО”, – деп жазылып, қандай баспаханадан шыққаны және ол кімнің баспаханасы екені аталған. Сонда Кәкітайдың Абай кітабын Петербург баспасынан шығарту себебі не? Және Абай кітабын басатын Бораганский кім болған? – деген сұрақтар көп уақыттан бері көңілде жүретін еді.

Бораганский жайын баяндар алдында, бірер мәселеге көңіл беле кетеміз.

Мұхтар Әуезов Абайдың өмірі мен ақындық қызметін зерттеп, жазған еңбегінде: Абай “1896 жылы өзінің бұдан бұрын жазған өлеңдерін “Жиналсын” деген. Бізге қаншалық ғажап көрінсе де, осы 1896 жылға шейін Абайдың өлеңдері бір араға топталып

жиналмаған болатын. Абай өзі бір жазып тастаған өлеңін қайтадан жоқтап, жинап отырмаған”, – дейді.

1896 жылға шейін өз өлеңдерін бір араға топтап, жинауды ескермей келген Абайдың, дел сол жылы бұрын жазған өлеңдерін енді “жиналсын” деп шәкірттеріне тапсырма беруіне не себеп болды екен? Абайдың өлеңдерім “жиналсын” деуі, әрине, келешекте шығармаларының басылып шығып, халыққа тарауын қажет деп білгендігінен болады:

Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін,
Жок-барды, ертегіні термек үшін.
Көкірегі сезімді, тілі орамды
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін, –

дейтін Абай, және:

...Өлді деуге сыя ма, ойландаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған –

деп ақындық өнерімен, халқына қалдырған асыл мұрасымен мәңгі-бақи өлмейтін екінші өмір табатынына сенген данышпан ақын, өлеңдерінің кітап болып шығуын мақсат етпеген деуге ешкімнің де батылы бармаса керек.

Өмірінің ақырғы кезеңіне дейін Абай өз өлеңдерін жинауды ескермей келсе, бізше, оның себебі өлеңдерін талантты ақын, әнші, мәдениетті, саналы шәкірттері көшіріп жазып алып, жаттап, әнге қосып айтып, елге таратып жүрген соң, шығармалары жоғалып кетпейтініне сенгендіктен болады.

Кейіннен өлеңдерім жиналсын деуіне себеп болып, ақынға есер еткен “Тәржіман” газетінде жарияланған бір мақала бола ма деп ойлаймыз.

1882 жылдан шыға бастаған “Тәржіман” газеті туралы Мұхтар Әуезов: “Абай еңбектерінің биік нысанасы” атты мақаласында:

“...Тәржіман” газеті Абай кезінде қазақ сахарасына да көп тарауш еді”, – дейді. Бұл газетті Абай да оқып тұрған. Әрине, Абай газеттің түрікшілдік теріс бағытын қабылдамаған. Бірақ, ол газетте бүкіл Россиядағы болып жатқан жаңалықтар, мәдениет, әдебиет, өнер-білім жайындағы хабарлар көп басылатын.

*Қайым МҰХАМЕДХАНОВ,
Семей. 1970 г*

Прим. составителей:

“Более десяти лет являюсь руководителем постоянно действующего телевизионного литературно-исторического клуба “Биография и наследие” и ежемесячно выступаю на телевидении и по радио”, – такая рабочая запись найдена в архивах Каюма Мухамедханова о его работе на радио и телевидении.

Этой работе он уделял особое внимание, так как формат телевизионных и радиопередач требовал иного подхода и стиля в преподнесении материала для восприятия слушателей и зрителей. Любое выступление сопровождалось демонстрацией уникальных, установленных самим ученым фотографий, иллюстраций, архивных документов. Одна из передач телевизионного литературно-исторического клуба “Биография и наследие” была посвящена И.Бораганскому, материалы которой приведены выше.

Семья И.Бораганского (из архива К.Мухамедханова)

* * *

**Библиография статей Каюма Мухамедханова о
Бораганском:**

1. “Абай кітабын тұңғыш басқан кім ?” (“Кто был первым издателем Абая?”), “Қазақ әдебиеті”, N 24, 1971 г., 2 июня
2. Абайдың биринджи кітабын нәшір еткен адам(И Бораганский) “Ленин Байрагы” - орган ЦК Компартии, Верховного Совета Министров Узбекской ССР, 26 октября 1971г N-127
3. Қадірлі есім, аяулы еңбек(Абай мұрасын тұңғыш кітап етіп шығарушы И. Бораганский жайында) “Семей Таңы” N-103,1971ж, 21-май, 4-бет
4. И Бораганский Абай кітабін тұңғыш шығарушы “Лениншіл жас” 1974 ж, 10 Апрель.
5. Ильяс Бораганский қазақ және башқұрт халықтарының нағыз досы. “Семей Таңы” 1973 ж, сентябрь.
6. Ильяс Бораганский. Журнал “Абай”, 1998 г, N 3 с.38-41

**Современники о Каюме Мухамедханове,
вернушим имя Бораганского тюркским народам:**

1. А.Белякина. “Человек-легенда”. Глава 8 в кн. “Слово о Каюме”, “Фолиант”, Астана, 2006 г.
2. Л.Одынец-Троицкая. Щедрый талант. В кн. “Слово о Каюме”, “Фолиант”, Астана, 2006 г.

3. А.Омаров. Асыл мұраның жүзжылдық салтанаты. “Абай” журналы. N 3 –2009 ж

4. Б.Қайратұлы. Абайдың алғашқы кітабы. Интернет сайтынан. 30.05.2009

5. А.Еспенбетов. Тұңғыш жинақ Абайтанудың алғашқы қарлығашы. “Абай” журналы. N 3 – 2009 ж

6. А.Әс-Сем. Ильяс Бораганский және түркі халықтарының баспа ісі. “Абай” журналы. N 3 – 2009 ж.

* * *

“Қайым Мұхамедханов атындағы білім және мәдениет орталығы” Қоғамдық Қоры қоғамның рухани-адамгершілік негізін сақтау, білім және мәдениет саласын көтермелеу, жастардың отансүйгініштікке тәрбиелеуді дамыту мақсатында 2008 жылы Алматы қаласында құрылған.

Бұл мақсатымызды мына тақырыптар бойынша жүзеге асырмақпыз:

- Қазақ халқының мәдени мұрасын қадірлеуге елеулі үлес қосқан Қайым Мұхамедхановтың мәдени мұрасын сақтау
- Алаш қозғалысына қатысқандар және олардың идеяларын насихаттағандарды мәңгілік есте сақтау
- Білім және мәдениет арқылы еліміздің адамзаттық және елеуметтік капиталын дамыту
- Қарлағ – отбасының, ұлттың, еліміздің, естелігі
- Сталиндік режимнен зардап шеккендерді кеңінен әңгімелесу
- Жастарды жауапкершілікті кәсіби мамандықтарға тәрбиелеу
- Салт-дәстүрді сақтай отырып, инновацияны жүзеге асыруға, жаңа идеяларды іске асыруда тиімді ұсыныстар әзірлеу, талдау жасау арқылы білім сапасын көтеруге көмектесу
- Жоғары оқу орындарында жаңа бағдармалар мен курстарды дамыту;
- Мынадай жобалар мен бағдарламалар арқылы жалпы адамзаттық және демократиялық құндылықтарды үгіттеуді ұсынамыз: “Адам және оның мәртебесі – прогрессивті қоғамның жоғары құндылығы”, “Білім жолымен мәдениеттіліктің арттылуы”, “Еліміздің дамуына білімнің үлесі”, “Білім және мәдениет тұрғысында кәсіби елеуметтік және этникалық жауапкершілікке ықпал жасау”, “Қазіргі таңдағы кәсіби маман көшбасты”, “Мәдениет – профессионализмнің негізі”.

- 2008 жылы Қазақстанның жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттері қатысқан бірнеше “дөңгелек үстелдер” мен семинарлар өткізілді: “Профессионалды этика”, “Жоғары білім миссиясы – жаһандық, аймақтық, ұлттық тәжірибелері”.

- 2009 жылы саяси репрессияның құрбандарын еске алу Күніне арналған Дөңгелек үстел өткізілді. Бұл күні “Қайым Мұхамедханов: Қарлағ және оның тағдыры” кітабының тұсау кесері болды. Аталған кітап аралығында 1930 -1950 жылдар сталиндік репрессия –тарихымыздағы қайғылы оқиғалары ашып айтқан архив материалдары зерттеу, негізінде жарыққа шықты. Бұл Қарлағ – репрессиялары тақырыбындағы жобаның бастамасы.

- 2009 жылы Қайым Мұхамедхановтің әріптестерінің, шәкірттерінің және ғалымдардың серіктестігімен ҚР-ның Бұқаралық ақпарат және мәдениет Министрлігінің қолдауымен “Қайым Мұхамедхановтың мәдени мұрасын сақтау бойынша жұмыстарды ұйымдастыру” жобасы жүзеге асырылуда.

Ұйымның Қамқоршылық Кеңесі және құрылтайшылары қоғамда беделді, адамдар.

Электрондық пошта:

**тел. 8 (705) 230 19 56
8(7272)64 30 53**

**center-kayum@rambler.ru
dmukhamedkhan@mail.ru**

Общественный фонд “Центр образования и культуры имени Каюма Мухамедханова” был создан в Алматы в 2008 г. с целью сохранения духовно-нравственной основы нашего общества, повышения его культуры и образованности, развития патриотического воспитания граждан. Это осуществляется через нашу работу над такими темами:

- Сохранение культурного наследия и архива Каюма Мухамедханова, представляющего собой значимую часть культурного наследия казахского народа

- Сохранение исторической памяти об алашевской интеллигенции и того окружения, которое содействовало продвижению их идей

- Развитие человеческого и социального капитала страны через образование и культуру

- Карлаг – как память семьи, народа, страны, человечества

- Избавление от пережитков сталинского режима и репрессивной ментальности через образование и культуру

- Воспитание гражданина и ответственного профессионала

- Повышение качества образования через компетентный анализ, разработку разумных и ответственных рекомендаций и воплощение в практику новых идей, сохраняющих традиции и интегрирующих инновации

- Развитие новых обязательных и элективных вузовских программ и курсов

- Продвижение общечеловеческих и демократических ценностей путем осуществления предлагаемых нами идей в проектах и программах:

“Человек и его достоинство – высшая ценность прогрессивного общества”, “Образование как проявление культуры в действии”, “Вклад образования в развитие страны”, “Культура и образование как проявление этической и социальной ответственности профессионалов”, “Современный

профессионал как лидер”, “Культура – основа профессионализма”.

- В 2008 году было проведено несколько круглых столов и семинаров с преподавателями вузов Казахстана и со студентами на темы: “Профессиональная этика”, “Миссия высшего образования – опыт глобальный, региональный, национальный”

- В 2009 году был проведен Круглый стол, посвященный Дню памяти жертв политических репрессий. К этой дате был приурочен выпуск книги “Каюм Мухамедханов: судьба и Карлаг”. Книга была подготовлена в период с 2005 по 2008 годы после установления и изучения оригинальных архивных документов, отражающих трагические страницы нашей истории – сталинские репрессии 1930-х и начала 1950-х. Это - начало проекта по теме репрессии-Карлаг.

- В 2009 году организация при поддержке Министерства культуры и информации РК в сотрудничестве с учеными, учениками и коллегами Каюма Мухамедханова начала проект по сохранению культурного наследия Каюма Мухамедханова.

**Электронный адрес:
center-kayum@rambler.ru
dmukhamedkhan@mail.ru**

тел. 8 (705) 230 19 56

СОДЕРЖАНИЕ

Кто впервые издал книгу Абая?.....	5
Кто такой Бораганский?.....	7
Қадірлі есім, аяулы еңбек.....	12
Поиск истины.....	25
Кәкітай Ысқақұлы Құнанбай немересі (1869–1915).....	28
Здравствуйте, дорогой ученый К. Мухамедханов!.....	43

ПИСЬМА, МНЕНИЯ

Здравствуйте, Қайым аға!.....	54
Абайтану клубының он үшінші маслихаты.....	58
Библиография статей Каюма Мухамедханова о Бораганском.....	62
Современники о Каюме Мухамедханове, вернушим имя Бораганского тюркским народам.....	62

Общественный фонд “Центр образования и культуры имени Каюма Мухамедханова”

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ

Абай кітабын алғаш шығарған Илияс Бораганский

Редакторы Габбас Кабышулы
Компьютерде терген Бақытжан Молдабаев

Теруге 10.10.2009 берілді. Басуға 25.11.2009 қол қойылды. Пішімі
84x108 1/32. Қағазы офсеттік. Қаріп түрі “Times Kaz”. Басылымы
офсеттік. Көлемі 4.5 б.т. Таралымы 500 Тапсырыс N